

arteka

**1936, KLASEEN
ARTEKO
BORROKAREN
AGERTOKI (II)**

Arteka hau aurreko zenbakiaren jarraipena da. 1936ko efemeride mingarria biribiltzen du.

Aurreko zenbakiak ardatz izan zituen estatu kolpea eta langile mugimenduaren erresistentzia; hain zuzen ere, erresistentzia heroiko horrek gerra zibil bihurtu zuen kolpea. Azken hiru artikulua hauetan, kolpistek ezarri zuten erregimenaren funtsa eta funtzioa islatzen dituzten hainbat adibide izango ditugu aztergai. Frankismoa nazioarteko sistemak beharrezko zuen klase diktadura izan zen, deuseztapen politiko hutsarako purga izan zen, eta gizartearen antolaketa aldatu zuen. Horra hor ezarri zen erroko aldaketaren zenbait adibide, argi ikusarazten dutenak –lehen zenbakian aurreratu genuenez– klase borrokak zeharkatzen duela efemeride hau.

Edukia

06

20

06

Bi hiri

Jon Larrabide

20

Garbiketa politikoa Nafarroan

Alaitz Iturzaeta

32

Hirigintza eta klase borroka lehen frankismoan

Jon Aldabaldetrek

32

56

BI

HIRI

Testua — **Jon Larrabide**

*“Oh, baina beldur oro filosofatzen, desondratzen eta kritikatzten duzuenok,
sakon hondora ezazue zapia zuen aurpegian, orain baita zuen malkoen unea”*

— *The Lonesome Death of Hattie Carroll*, Bob Dylan.

Esku artean daukazu testua Gerra Zibilar buruzkoa da. Haren ezaugarri propioei, adjektiboei, aktoreei eta izen-abizeni buruzkoa, zeinak elkarren artean korapilatzean baitira haren errelatoa osatzeko. Errelato propio hori dago kion garaiaren argitan irakurri behar da, hau da, kontestu zehatz bati lotuta, ez baitago, bestela, hura ulertzeko modurik. Sarrera honi jarraipena ematen diona errelato horixe da; zehatzago esateko, aldean errelatoa. Beharbada, ez hainbeste protagonistena, baizik eta parte hartu zutenena, baita errelato horren atzean ezkutatzen dena ere.

GERRAURREKO MUGIMENDUAK

Garaiko eragile nagusiek Gerra Zibila hasi baino urte batzuk lehenago hasi zituzten euren mugimenduak. Gerra Zibila garai bat laburtzen duen gatazka gisa ulertzen badugu, logikoa da aurretiaz eraketa politikoko fase bat identifikatzea, parekatze politikoko fase bat, garaiko estandarrekin bat egiteko. Neurri batean modu naturalean gauzatzen den prozesua da, noski, baina intenzionalitate eta ekintza politiko bat ere existitzen da, zenbait kasutan prozesua babesten duena. Garaiko korrante politikoak osatzen zituzten antolakunde politikoek beren fitxak mugitu zituzten Gerra Zibila hasi aurreko urteetan.

Italia faxistak Bigarren Errepublikaren etorrerarekin batera hasi zituen bere operazioak Espainian (Kerenskiren behin-behineko gobernuarekin konparatu zuen Bigarren Errepublika). Bere agendaren norabidea zen, hain zuzen ere, Frantziarekin lerroka zitekeen proiektu politiko baten garapena blokeatzea, proiektu hori, gainera, proiektu faxistaren zabalpenerako oztopo baitzen antolakuntza-termino zehatzetan, baina baita zentzu ideologikoan ere. Blokeo eta sustapen politikorako kanpaina hori hainbat mailatan zabaldu zen: antolakundeak finantzatzea (Falange Española, Renovación Española, karlistak, Unión Militar Española) eta subertsioak diruz laguntzea (Sanjurjada eta estatu kolpea bera), inteligentzia aparatua bat hedatzea, joera konspiratzaile aktiboarekin (Erromako Hitzarmena eta Kontratu Erromatarra), eta infiltrazio diplomatiko eta kulturalako aparatua bat garatzea (Italiako kultura institutua, *Società Dante Alighieri* eta *Casa d'Italia*, besteren artean). *Ad hoc* diseinatutako inplikazioa izan zen, Errepublikaren proiektuaren desestabilizazioa proiektatzeko, zentzu zuzenki nola esplizituki faxista batean, eta gainera horrek bide eman zion (garaiko tendentzia historiko-po-

litikoen eskutik) ez bakarrik aliantza italoespainiarrari eta Espainian joera faxista garatzeari, baizik eta baita Espainiako eskuin osoa faxistatzeari ere. Nazien infiltrazioa xumeagoa izan zen urte horietan zehar, nahiz eta jarduera kultural zein diplomatikoak eta propagandistikoak erregistratu ziren, baita NSDAP/AO eta Gestaporen espioitza ere, Hans Hellerman enpresa estalkiaren sorreraren bidez zein portuen kontrol zerbitzuaren bidez. Jarduera horrek guztiak garaiko joera politiko polarizatzailearekin bat egin zuen, eta Espainiako eskuin zabalean faxistatze aztarna utzi zuen.

Txanponaren beste aldean, Kominternak ere agenda politiko propioa garatu zuen lurraldean, baina era desberdin eta aldakorrean egin zuen. Desberdina, formetan eta edukian, eta aldakorra, 1930eko hamarkadan Kominternak atzerriko politika gaietan izandako biraketaren erdituan ("klasea klasearen aurka" politika defendatzen, fronte popularraren politika defendatzen). Diplomazia bigunaren edo lanketa kulturalaren

Italia faxistak Bigarren Errepublikaren etorrerarekin batera hasi zituen bere operazioak Espainian (Kerenskiren behin-behineko gobernuarekin konparatu zuen Bigarren Errepublika). Bere agendaren norabidea zen, hain zuzen ere, Frantziarekin lerroka zitekeen proiektu politiko baten garapena blokeatzea, proiektu hori, gainera, proiektu faxistaren zabalpenerako oztopo baitzen antolakuntza-termino zehatzetan, baina baita zentzu ideologikoan ere

Internazional Komunistak insurrekziorako asmoak baretu zituen hainbat arrazoirengatik: gerraondoko testuinguru iraultzailearen zanpaketa, SESBk pairatzen zuen isolamendua eta blokeoa, eta Europan zegoen faxismoaren gorakada. Hala, Internazionalak fronte zabalak sortzeraren aldeko apustua egiten zuen erreakzioaren aurrerapausoak geldiarazteko, eta kontzeptu horrek, "a priori", bete-betean bat egiten zuen Espainiako testuinguruarekin

mailan, Asociación de Amigos de la Unión Soviética (Sobietar Batasuneko adiskideen elkarte) dugu, baita elkarte horrek eta sobietar enbaxadak antolatutako bidaiak ere. Desberdintasunak hauteman daitezke ekiteko moduan, lurraldean eragin sobietikoa antolatzeke moduan, alegia; izan ere, aurreko paragrafoan garatutako kasuetan ez bezala, Kominternak tokian toki antolatutako eredu bat zeukan lurraldean bertan, alegia, Alderdi Komunista (Iraultza sobietarraren eta Kominternaren eraginetik sortua). Faktore horren eraginez, Sobietar Batasunaren ekintza nazioarteko joera edo proiektu baten lurralde adierazpen gisa proiektatu zen. Internazional Komunistak insurrekziorako asmoak baretu zituen hainbat arrazoirengatik: gerraondoko testuinguru iraultzailearen zanpaketa, SESBk pairatzen zuen isolamendua eta blokeoa, eta Europan zegoen faxismoaren gorakada. Hala, Internazionalak fronte zabalak sortzearen aldeko apustua egiten zuen erreakzioaren aurrerapausoak geldiarazteko, eta kontzeptu horrek, *a priori*, bete-betean bat egiten zuen Espainiako testuinguruarekin. Eki-
men hori jarduera politikoa gainbegiratzeko eta aholku emateko ardura zuten kuadro militanteen ("delegatuen") inbertsioarekin osatu eta gauzatu zen, baita Alderdiko hainbat besorekin batera ere (PCEren egitura, egunkaria eta Nazioarteko Laguntza Gorria).

Gerraurreko interbentzioan beste eragile batzuek parte hartu bazuten ere, Mendebaldeko potentziak hurrengo kapitulurako utziko ditugu, ez esanguratsuak ez direlako, baizik eta hobeto sartzen direlako gerraurreko testuinguruan. Oheretako aipamena Vatikanoarentzat, lanketa antierrepublikarraren zutabe espirituala izan baitzen; instituzio gisa tentsio jarrera eta posizio aldakorra izan bazuen ere (Errepublikarekin elkar uler-

zteko interesa zuen, baina Errepublikak mehatxatu egiten zituen halaber bere interes espiritualak eta, paradoxikoki, lurtarrak), paper garrantzitsua izan zuen zuzenean (instituzioaren lanketa politikoaren bidez –*Dilectissima Nobis*– eta bere agenteen bidez), zein zeharka (matxinatuen bandoa osatuko zuten forma politikoak jantzi baitzituen).

NAZIOARTEKO TESTUINGURUA ETA NAZIOEN ELKARTEA, INTERBENTZIO EZAREN ESKU HARTZAILEA

Inplikaturako eragile bakoitzaren jarduna testuinguru orokor batean kokatu behar da lehenik eta behin; izan ere hortik abiatuta hartzen dute ekintza zehatzek zentzua, bestela hutsalkeria aburdoaren gatibu baitirudite.

Espainiako Gerra Zibila gerrarteko garaia delakoan kokatzen da, hau da, Lehenengo eta Bigarren Mundu Gerren artean igarotzen den etapan, izenak adierazten duen bezalaxe. Halaber, Lehenengo Mundu Gerran eztanda egin zuten joera historikoen jarraipena izan zen, baita Bigarrenaren atarikoa ere (hainbat zentzutari). Horrek bide askoren bidegurutze bihurtzen du, eragile askoren bidegurutze, nor bere interesekin eta beharrezkoa, lehenik eta behin, agente horiek aurkeztea, bederen.

Lehenengo Mundu Gerra bukatzean, Europa-ko panorama politikoa hainbat zentzutari geratu zen zatituta. Bake plan orokor bat diseinatu eta exekutatu zen, potentzia irabazleek itunetan inskribatu zituzten interesetan oinarrituta. Plan horren gainbegiratzea Nazioen Elkartearen eskutik erori zen (maila birtualean bada ere), hau da, potentzia irabazleen fatxada instituzional burokratikoaren eskutik (nahiz eta AEBk azkenean ez zuen parte hartu, Alderdi Errepublikanoak uko egin baitzion Europako lokatzean nahastuta

jarraitzeari). Dena dela, bakearen eszenifikaziorako eta interesen identitatetarako ariketa hori, hain zuzen ere, gerrarteko garaian Mendebaldeko demokraziak hartu zuen forma baino ez zen izan; euren adierazpen partikularrak eta euren interesak errespetarazteko forma. Tresna politiko bat Inperio britainiarraren eta frantsesaren esku.

Gobernu britainiarra (*National Government*) garai hartako antikomunismo kontserbadorearen burua zen. Gobernu hori osatzen zuten Alderdi Laboristaren zatiketa batek (*National Labour*), Alderdi Liberalaren eskuin hegala (*National Liberals*) eta Alderdi Kontserbadoreak (*Tories*), eta *de facto* kontserbadoreen gehiengoak kontrolatzen eta bultzatzen zuen, 1930eko hamarkadaren koiuntura kritikoari erantzuteko. Gobernu horren helburua, beraz, aristokrazia eta oligarkia britainiarraren interesak errespetaraztea zen, inperioan zein nazioartean ordena berrezartzea. Aipatzekoa da, Lehenengo Mundu Gerrako garai penarekin krisi inperialista likidatu ostean (noski, aldi baterako), elite britainiarrek bi jomuga argi zituztela: maila ekonomikoan, beren indar posizioa mantentzea eta berrezartzea, gainerako potentzien aurrean edo haien gainetik; eta, maila politikoan, ordena berrezartzea, barne mehatxuen aurrean (kolonietako mugimenduak) eta, beste ezeren gainetik, nazioarteko komunismoaren mehatxuaren aurrean.

Eta, halako batean, Bigarren Errepublika heldu zen, garaiko izatea irudikatzen zuen forma politikoa (baita haren kontraesanetan ere). Eta inperioak beragandik espero zen bezala jardun zuen: lurraldeari egokitutako praktika politiko bat enbaxadaren eta kontsulatuaren bitartez, eta espioitza-sare bat zeinak helburu zituen boikota (estrategia hori interbentzio ezaren politikan gauzatu zen) eta Errepublika eraistea, zenaren eta izan zitekeenaren etsaitasunean sortu zen Errepublika. Hori guztia, politika ekonomiko murriztaile batekin bat etorriz (blokeo finantzarioa eta kapitalen ihesa) eta Juan March pertsonaiaren ekintzarekin bat (estatu kolpearen azpijoko ekonomikoaren erdian egon zen Mallorkako bankaria, Londresen bizi zena Espainiatik ihes egin ostean).

Frantziaren abiapuntua apur bat desberdina zen. Depresioak denbora zertxobait gehiago denbora zertxobait gehiago (bere urre erreserbengatik eta esportazioekiko mendekotasun txikiagoagatik), nahiz eta berdin-berdin heldu zen; hala, depresioari emandako lehenengo erantzuna sozialisten eta erradikalen koalizioa gobernu baten eskutik formulatu zen arren, haren porrotak

modu argian laburbidu zuen hurrengo urteetan herrialdeak biziko zuen endekapena. Gobernuaren blokeoaren ondorioz, arrakala bat sortu eta garatu zen gobernuaren eta masen artean; azken finean, hutsune politiko bat edo ordezkaritza krisi bat (komunistek eta anarkistek garai hartan bizi zuten egoera kritikoari lotuta). Bada, horren aurkako erantzuna erreakzioaren eta eskuin muturraren gorakada bat izan zen (*ligak* deiturikoe-na, besteak beste, *L'Action Française*, *Les Croix-de-Feu*, *Le Francisme* edo *Solidarité Française*), eta horrek guztiak 1934ko otsailaren 6an matxinada-saiakera armatu bat ekarri zuen. Saikerak porrot egin zuen eta, porrot hartatik eta erreakzio gisa, *Front Populaire* delakoaren gobernu artikulatu zen Frantzian, Alderdi Sozialistak, erradikalek eta Alderdi Komunistak osatutako koalizioa. Osaketa horrek hasierako inpresioan iradoki dezakeena gorabehera, errealtatea da gobernu ahula izan zela, betiere gobernu britainiarraren xantaiapean eta mehatxu nazi eta faxistaren beldur eta, noski, baita mehatxu iraultzaileen beldur ere. Amaiera berez idazten da. Gerraurreko urteetan nolabaiteko eragina izan bazuen ere (halako sintonia politiko bat existitzen zen bi gobernuen artean, nahiz eta kolpistentzako operazio base gisa ere balio izan zuen Frantziak), bere parte hartze kualitatiboa Gerra Zibilaren hasierarekin batera abiatu zen, bere arma-anaiarekin, Erresuma Batuekin, gertatu bezala.

Ez, ordea, herrialde horien politikaren norabidea modu esanguratsuan aldatu zelako, baizik eta politikan garaia, uneak, dena aldatzen duelako erradikalki. Espainiako Gerra Zibilean hartu beharreko posizioari zegokionez, Mendebaldeko demokrazien proposamena Interbentzio Ezaren Ituna izan zen, potentzia horiek espantsionismo alemaniarraren eta italiarraren aurrean diseinatu zuten baretze orokorreko estrategiaren barruan kokatuta. Potentzia horiek nahiago izan zuten gerra konfinatu eta periferiko bat, haiek inplikatuko zituen beste gerra berri bat baino. Kalkulu politiko hori akatsa izan zen modu orokorrean eta, gainera, Espainiako Errepublikaren hondamendia ere izan zen. 27 herrialdek berehala sinatu zuten ituna. Herrialde horien artetik, nabarmentzekoak dira ituna sustatu zuten potentziak (Erresuma Batua eta Frantzia), Alemania eta Italia, eta SESB (aurrerago helduko diogu horri). Esan gabe doa, ituna ageriko iruzurra izan zela, sobera dokumentatu baitzen Alemania eta Italia gatazkan (gerra hasi baino lehenagotik) izaten ari ziren parte hartzea (erabakigarria izan zen,

**Britainiar Inperioak
beragandik espero zen
bezala jardun zuen:
lurraldeari egokitutako
praktika politiko bat
enbaxadaren eta
kontsulatuen bitartez,
eta espioitza-sare bat
zeinak helburu zituen
boikota (estrategia hori
interbentzio ezaren
politikan gauzatu
zen) eta Errepublika
eraistea, zenaren eta izan
zitekeenaren etsaitasunean
sortu zen Errepublika.
Hori guztia, politika
ekonomiko murriztaile
batekin bat etorriz (blokeo
finantzarioa eta kapitalen
ihesa) eta Juan March
pertsonaiaren ekintzarekin
bat (estatu kolpearen
azpijoko ekonomikoaren
erdian egon zen Mallorkako
bankaria, Londresen
bizi zena Espainiatik
ihes egin ostean)**

gainera). Horrekin batera, baina, itunak zigor efektua izan zuen, batez ere, Errepublikako gobernuarentzat. Lotsagabekeria hain izan zen odoltsua, ezen alemaniarrek eta italiarrak jarri baitzituen itunak Errepublikaren kontrolpeko kostaren zatiko itsas kontrolaren kargu (*sic!*) eta, aldi berean, Errepublikako gobernuari merkatu arruntean armak erostea galarazten zion. Horra hor, bada, hain errespetagarri ziren demokrazia britainiar eta frantziarraren proposamen nagusia, oraindik norbait harritzen baldin bada ere. Baina ingelesen jokabide bikain eta demokratikoa ez zen horretara mugatu: Londresek esku hartze aktiboa izan zuen kolpe militarretik bertatik hasita (Londresen pentsatu zen eta agente ingelesaren parte hartzea izan zuen), Bando Nazionalaren garaipenera arte (izan ere, Chamberlainen gobernuak erregimen frankistaren zilegitasuna eta ofizialtasuna aitortu zituen 1939ko otsailaren 27rako), eta esku hartze hori hainbat ekintzatan aletzen da, besteak beste, baliabideak ukatzea, ekonomikoki itotzea, flota errepublikanoa itsasoz blokeatzea, Bilboko eta Santanderreko portuak blokeatzea eta Bando Nazionalari inteligentzia militarreko zerbitzuak ematea.

INTERNAZIONAL KOMUNISTAREN ERANTZUNA

SESBek hasierako unean interbentzio ezaren alde egin bazuen ere, Kominternak ia berehala mobilizatu zituen bere baliabideak. Bere lana bi ardatz nagusitan zabaldu zen: propagandistikoa eta logistikoa.

Kominternaren aparatu komunikatibo eta inteligentziazkoek berehala ekin zioten informazioa biltzeko lanari, hainbat kanalen bitartez mundura proiektatzeko (gogoan izan behar da alderdien egitura eta komunikazio aparatu propioak zituela). Lan horren helburua zen salaketa orokorra egitea (nagusiki, aipatutako potentzien joku zikina salatzea), bai eta azalpen marko orokorra eskaintzea ere, gatazkan presente zeuden garaiko joerak argitzeko. Nahiz eta bide instituzionaletatik gauzatutako agitzio eta protesta lanak ez zuen balio izan gobernuen jarrerak aldatzeko (Erresuma Batuan eta Frantzia, adibidez), jardun horrek eskala handiko oihartzuna izan zuen Europako proletarioen zein intelektualen zati batean; oihartzun horrek eragin zituen, geroa, zenbait babes ekimen, eta, jakina, Brigada Internazionalen osieran ere eragin zuen (aurrerago aztertuko dugu gai hori zehatzago). Kanpaina hori hainbat komiteren bidez garatu zen (besteren ar-

tean, Espainiako Faxismoaren Biktimei Laguntzeko Batzordea edo Kultura Defendatzearen Aldeko Intelektualen Elkartea), baita baliabide komunikatiboen zabalkunde handiarekin ere (kartelak, erakusketak edo produkzio zinematografikoak). Europa luze-zabaleko militante komunistak arduratu ziren errealitate hori kaleetan ezagutarazteaz, eta lan horrek langile mobilizazio erraldoia eragin zuen (grebak, mobilizazioak, etab.).

Alderdi logistikoari dagokionez, estatu paralelo bat eraikitzeaz hitz egin genezake ia. Gerra Zibila hasi zenean, Errepublika aldi berean zen zatituta edo desintegrazioan zegoen estatu bat eta gerran zegoen estatu bat. Errepublika berri horrek zituen hainbat hutsune, hain zuzen ere, bere defentsan aritu zen gizartearen mobilizazioak bete zuen. Dena dela, mobilizazio hori antolakunde zehatzetan artikulatu zen, eta haien artean zeuden joera komunistako antolakundeak (nahiz eta bakarrak ez izan). Horrez gain, Nazioarteko Laguntza Gorriak (gorago ere aipatu da) garrantzia handia izan zuen erretaguardian zein frontean, baliabideak, azpiegitura, pertsonala eta antolakuntza asistentziala eta medikoa emateko unean (ospitaleak, medikuen sareak, haur etxeak, herri jantokiak eta diru eta material bilketak).

Hori guztia kuadro militanteen esleipenarekin osatu zen, maila politiko zein militarrean ekarpen handia egin zutenak, egitura ofizial nahiz paraleloetan. Horrek guztiak Kominterna berebiziko aliatu bihurtu zuen Errepublikarentzat, gerra irabazteko ez bazen ere, bai, ordea, gerra aurrera eraman ahal izateko.

ESTATUEN ESKU HARTZE EFEKTIBOA

Gerra Zibilaren aurreko urteetan zenbait Estatuen injerentzia berrikusi ondoren, borrokaldiaren sasoiari dagokion informazioa ordenatzera pasako gara orain. Gerra hasi zenerako, Italia faxista bete-betean zegoen auzian sartuta, baina, noski, jauzi horrek herrialdearen parte hartzea era kualitatiboan eraldatu zuen, forman zein intentsitatean. Nahiz eta profil baxuagoa mantendu zuen une hartara arte, Alemania ere amorruz sartu zen gatazkara, baita Salazarren Portugal ere.

Nahiz eta zaila den hipotesiak egitea agente horien parte hartzerik gabe gatazkak izango zukeen garapenaren eta amaieraren inguruan, bistan da, gertakarien argitan, agente horiek pisu handia izan zutela balantza inklinatzeko, baita inklinazio horren abiaduran ere. Merituaren zati bat Erresuma Batuen eta Frantziaren paperrari esleitu behar zaion arren, ezin da alde batera

utzi euren zeregina motibazio propioz eta seriotasunez gauzatu zutela, gerra bando nazionalaren aldeko eszenatoki bilakatzeko, eta, kontrako bandoarentzat, berriz, infernu.

Parte hartze horren arrazoi orokorrak lehenik eta behin testuinguru orokorrean edo nazioartekoan bilatu behar dira. Faxismoaren gorakada eta zabalkundearen garaiaz ari gara, zentzu esplizitu eta zeharkakoetan, bai eta mundu mailako iraultza proletarioaren garaiaz ere. Gerra garai batez ari gara: programa eta proiektuen arteko gerraz, baina, batez ere, bi munduren arteko gerraz. Arrazoi horrek auziaren ildo orokorrak azaldu arren, potentzia horien motibazio zehatzei erreparatu beharra dago, errelatoa zabaltze aldera eta geroagoko xehetasunak azaltzeko.

Italiako kasua ia bete-betean lerrokatzen da ildo orokor horiekin. Proiektu frankistak bat egiten zuen Italiak Mediterraneoan zituen plan hegemonistekin, baita erregimen faxisten edo faxistatuen konstelazioz osaturiko Europa baten

proiektuarekin ere (demokrazia liberalen eredu endekatuaren aurrean). Kontrara, ardatz errepublikano eta aurrerakoi frantziar-espainiar bat oztopo zen halako proiektu baten zabalkunderako. Alemaniako kasua lurtarragoa zela esan daiteke, ez hain espirituala eta politikoa, nahiz eta kasu horrek zenbait elementu ere konbinatzen zituen: elementu ekonomikoak (industria militarra bideratutako material estrategikoen iturria), elementu geopolitikoak (Erresuma Batua eta Frantzia distrakziozko gatazka batean murgiltzea, eta Frantziari presioa egitea harekiko etorkizuneko gatazka bati begira) eta elementu militarra (entrenamendu edo proba-zelaia, berriztutako ahalmen militar alemaniarrentzat). Inplikazio italiarrak ere izan zuen zerbait azken horretatik. Portugalek frankismoaren oinarri politikoak babesten zituen, besterik ez, eta, ondorioz, Errepublikaren proiektua eta bere balizko proiektzioak gorrotatzen zituen eta, neurri batean, ikara ere sortzen zioten.

Italiarren laguntza hainbat mailatan hedatu zen. Izugarriena eta sonatuena maila militarra izan zen (armamentuan zein soldaduetan gorpuztu zen), bere tamainagatik, eraginkortasunagatik zein eragin zituzten gertakari odoltsu eta lazgarriengatik. Italiarren ekarpenak guztira hartzen ditu, gerra materialaren aldetik, 150 tanketa arin, 2.000 artilleria-pieza inguru, garraiorako milaka ibilgailu, 750 hegazkin, destruktore eta itsaspeko (Mediterraneoko kostaldea gorde zituzten), bai eta lurraldean bertan egongo ziren 75.000 eta 80.000 soldadu artean ere ("Corpo Truppe Volontarie" delakoan antolatuta)

Horien laguntza hainbat mailatan hedatu zen. Izugarriena eta sonatuena maila militarra izan zen (armamentuan zein soldaduetan gorpuztu zen), bere tamainagatik, eraginkortasunagatik zein eragin zituzten gertakari odoltsu eta lazgarriengatik. Italiarren ekarpenak guztira hartzen ditu, gerra materialaren aldetik, 150 tanketa arin, 2.000 artilleria-pieza inguru, garraiorako milaka ibilgailu, 750 hegazkin, destruktore eta itsaspeko (Mediterraneoko kostaldea gorde zituzten), bai eta lurraldean bertan egongo ziren 75.000 eta 80.000 soldadu artean ere (*Corpo Truppe Volontarie* delakoan antolatuta). Alemaniarren ekarpena abiazioaren eremuan izan zen bereziki esanguratsua, azken belaunaldiko 600 hegazkin eman baitzituzten, bai eta 180 tanke arin inguru eta kanoien bateriak ere. 16.000-19.000 soldadu artean ere bidali zituzten, eta horien artean Kondor Legioa nabarmentzen da. Portugalدارren aportazioa zertxobait xumeagoa izan zen. 8.000 eta 12.000 soldadu artean (*viriatoak*), baita askotariko armamentu arina ere. Baliabideen hedatze hori bat dator bando nazionalaren nagusitasun militarrekin eta talka egiten du errepublikanoen gutxiagotasunarekin. Horri gehitu behar zaio, halaber, baliabide horien guztien antolakuntza, agintari militarren, gerrako profesionalen eta mota guztietako espezialisten aldetik, denak ere buru-belarri zebiltzanak heriotza zientzia eta lanbide moderno bihurtzeko lanetan

(Gerra Zibilean probak egin zituzten eta ondoren Bigarren Mundu Gerran eskala handiagoan entseatu zuten).

Hala eta guztiz ere, estatu horien laguntza ez zen aipatutakora mugatu. Horri finantzazioa eta askotariko baliabideak gehitu behar zaizkio. Estimazioen arabera, bi bandoek antzeko diru kopurua gastatu zuten gerran, 695 eta 715 milioi dolarren artean. Alemaniak eta Italiak antzeko kopurua inbertitu zuen borrokaldia finantzatzeko (zorraz konpentsatzeko hainbat mekanismoren bidez), eta horri gehitu behar zaizkio iturri portugaldarretatik etorritako kreditua eta Texaco eta Shell enpresek, besteak beste, emandakoa, haiek ere euren aletxoa jarri nahi izan baitzuten (atzerrian zeuden zenbait agenteren aportazioez gain, adibidez, Juan March edo Alfonso XIII).

Hirugarrenetik, laguntza logistikoa dugu. Ibilbidez, azpiegitura militarrez eta garraio eta inteligentziako azpiegituraz osatutako sare oso bat frankisten zerbitzura, azkarragoak, eraginkorragoak eta, hortaz, hilkorragoak izan zitezten.

Zirkulua ixteko, egiten uztea baino ez zen behar izan. Hornidurak, armamentua eta soldaduak modu jarraitu eta mugagabe batean eskuratzeko aukerak handitu egin zuen bi bandoen artean existitzen zen aldea.

Beste aldean bi agente ditugu, nagusiki, nahiz eta SESBek, zalantzarik gabe, protagonismoaren zati handi bat merezi duen. Testuinguruan jar-

tzearren, SESB kanpo politikako biraketa bete-betean zegoen. Behin gerraondoko uholde iraultzailea disolbatuta, eta *frontepopulismoaren* taktikaren eskutik, SESBek bere kanpo politika uneko testuingurura ekarri zuen. Ezker-eskuin mehatxatzen zuten proiektu espansionistek lotuta (Alemania eta Japonia) eta bere isolamendu geopolitikoak eta ahultasun erlatiboak hala behartuta, une batean esku ez hartzea erabaki zuen, beste potentziekin batera. Erabaki horren oinarrian zegoen hipotesia zen, hain justu ere, Frantziarekiko eta Erresuma Batuekiko balizko hurbilpen bat lortzeko balioko zuela. Dena dela, ekimen horren izaera iruzurti eta antzua ikusita, irailetik aurrera aktiboki esku hartzen hasi zen. Posizio berri horren oinarrian, apustu geopolitiko berri bat zegoen (aipatutako potentziengana hurbiltzeko, bere burua aliatu fidagarri gisa aurkeztuta), bai eta apustu politiko bat (faxismoari aurre egitea) eta presio elementu bat ere (nazioarteko proletariotza antolatua egiten zuena, alegia). Horrekin, martxan jarri zen X Operazioa.

SESBen babes operazioaren garapenaren neurria kapitulu honen lehenengo zatian deskribatutakoaren antzekoa da. Armamentua (648 hegazkin, 347 tanke, 60 blindatu, 1.186 artilleriako pieza, 340 mortero, 20.486 metrailadore, 497.813 fusil eta milioika kartutxo, jaurtigailu eta bonba), nahiz eta faxistek emandakoa baino gutxiago izan eta beranduago eta irregulartasun handiagoz jaso zen; kreditua (70 milioi dolar 1938an eta inoiz iritsi ez ziren beste 50), eta soldaduak (espezialistak, 2.000 inguru, aholkulari militarrek, pilotuak, karristak, teknikariak eta inteligentzia-agenteak).

Eskainitako laguntza beste bandoak jasotakoa baino makalagoa izan arren, zenbait faktorek modu zehatzago batean kokatzen laguntzen dute. Bando nazionalak ez bezala, bando errepublikanoak blokeo efektibo bat pairatzen zuen, juridikoki artikulatua eta maila geopolitikoan babes-tua. SESBek berandu eta erdizka erantzun zuen, neurri handi batean, blokeo hori zela eta. Hala ere, SESB, Errepublikaren estatu laguntzailerik handiena izateaz gain, ezinbesteko babes bat ere izan zen, eta hura gabe Errepublikak ezin izango zion eutsi borrokaldiak iraun zituen lau urteetan. Ekialdetik etorri ziren espezialistek gauzatutako lan militarrek, inteligentzia-lanak eta babes lanak erabakigarriak izan ziren herri armada artikulatzeko, gerra planifikatzeko, eta soldaduak eta espezialistak entrenatzeko (fronteko gerran zein gerrilla-gerran).

Atal honekin bukatzeko, nabarmentzekoa da Mexiko izan zela bando errepublikanoa babes-teko eta laguntzeko apustua modu aktiboan egin zuen beste gobernu bakarra, eta ohorezko aipamena merezi du, inolako irizuririk gabe. Bere babesa kopuruz txikiagoa izan arren, garrantzi handikoa izan zen, armak erosteko pantaila gisara, itunak ezarritako itotzea saihestuz, zein Errepublikako erbesteratuentzako harrera-herrialde gisa.

ELKARTASUNAREN ETA UNIBERTSALTASUNAREN ADIBIDE HEROIKOA: BOLUNTARIOAK ETA BRIGADISTAK

Gure kontakizunaren bukaerara heldu gara, milaka boluntarioi erreserbatutako kapitulura, euren muga nazionalak eta bizitzen mugak gainditu zituztenei, Gerra Zibilean parte hartzeko, hala, ausardia handiz erantzunez euren garaia. 40.000 boluntario inguru Espainiara iritsi ziren, 50 herrialdetatik gora, era guztietako bizitza ibilbide, ibilbide politiko eta jatorritakoak (gehienak langile jatorrikoak baziren ere), armak hartu eta faxismoari gerra egiteko.

Boluntario haiek, neurri handi batean, euren herrialdeetan faxismoaren kontra borrokatzetik zetozen (Oswald Mosleyren faxisten kontra Ingalaterran eta haren analogoak edo antzekoak Frantzia), edo garaiko hainbat erregimen autoritariok inposatutako erbestetik (hala gertatzen zen italiar batzuen kasuan, eta alemaniarren, austriarren eta poloniarren kasuan ere). Judutar kopuru handia ere egon zen, European faxismoaren aurreakadari aurre egiteko motibazioak mugiarazita. Komunistak, anarkistak, era askotako antifaxistak eta internazionalistak. Denek ala denek osatu zuten bando errepublikanoaren egitura militar eta zibiletan enkuadratu ziren boluntarioen zerrenda. Kominternek zabaldutako propagandak eragin erabakigarria izan zuen haiek mobilizatzeko garaian, euren motibazio partikularretatik haratago. Bartzelona berehala bihurtu zen boluntarioen harrera-gune borrokaldiaren lehenengo uneetan.

Boluntarioak herri miliziak betetzen hasi ziren, eta abuztutik aurrera goitik behera atzerritarrez osatutako miliziak sortu ziren. Uda bukaeran Internazional Komunistak boluntarioen fluxu horri antolakuntza-maila handiagoa ematearen aldeko apustua egin zuen, eta irailean Brigada Internazionalak formulatu zituzten, esperientzia militarra zutenen lurraldekako errekrutamenduan

Errepublika defendatzeko etorri ziren boluntarioak, neurri handi batean, euren herrialdeetan faxismoaren kontra borrokatzetik zetozen (Oswald Mosleyren faxisten kontra Ingalaterran eta haren analogoak edo antzekoak Frantzian), edo garaiko hainbat erregimen autoritariok inposatutako erbestetik (hala gertatzen zen italiar batzuen kasuan, eta alemaniarren, austriarren eta poloniarren kasuan ere). Judutar kopuru handia ere egon zen, European faxismoaren aurrerakadari aurre egiteko motibazioak mugiarazita. Komunistak, anarkistak, era askotako antifaxistak eta internazionalistak. Denek ala denek osatu zuten bando errepublikanoaren egitura militar eta zibiletan enkuadratu ziren boluntarioen zerrenda

oinarritutako antolakuntza eredu batekin, modu horretara, eraginkortasuna eta proiektzio handiagoko dimentsio politiko bat esleitzeko. Haren osaerak askotarikoa izaten jarraitu zuen, nahiz eta aginte ahalmena Kominterneko agenteen esku geratu zen.

Boluntario horiek munta handiko funtzioak bete zituzten, ez bakarrik militarrek frontean, baizik eta erretaguardiakoak ere, eta ezinbesteko papera bete zuten Errepublikaren defentsan (Errepublika sinbolo gisa ulertuz, helbururik garaienak barnebiltzen zituen sinbolo), gerrako pasarte partikularrez haratago (halakoak ere egon baitziren). Bando errepublikanoaren esfortzuaren sostengu izan ziren euren adierazpen guztietan. Balentriazko ibilbide bat, Interbentziorek Ezaren Itunak jarritako presioak zapuztua Gerra Zibila bukatu baino hilabete batzuk lehenago, nahiz eta kasu askotan brigadetako kideek jarraipena eman zioten ibilbide horri Bigarren Mundu Gerran zehar.

Txanponaren beste aldean, faxisten aldeko boluntarioak ditugu: Irlandako arratoi katoliko ultranazionalistak, Frantziako eta Portugalgo arratoi faxistak, Belgikako arratoi monarkikoak eta Errusiako Gerra Zibiletik etorritako arratoi

zuriak. Jatorri desberdinetako arratoiak, denek ere garaia zeharkatzen zuen gurutzada handiaren beste bandoa gorpuzten zutenak.

ONDORIOA

Bi bandoen arteko indar desberdintasun ikaragarriak, denok dakigun bezala, frankisten alde jarri zuen balantza. Sarraskiz, erailketez eta biolentzia politiko betetako Gerra Zibila bukatuta ere, berrogei urte luzez iraun zuen krudelkeria hark, oraingoan erregimen baten forman. Frankisten garaipenarekin amaiera eman zitzaion, gerora, Bigarren Mundu Gerra izango zenaren iragan hurbilari; era berean, iragan hurbil hori gerrar-teko garaian bateratu ziren joera historikoen eta aurkarietaren etorkizun hurbila ere izan zen. Gerra Zibilak gerraren orainaldia gorpuztu zuen, bai zentzurik lurtarrenean, hau da, estatuei dagokien zentzuan, bai mundu desberdinak aurrez aurre jartzen dituen zentzuan ere, iraultzarena eta kontrairaultzarena, alegia. Gerra Zibilak bere erara gorpuztutako garai horrek, gerrarteko garaiak, alegia, izan zuen krisia; eta hobe genuke gerra garaia deituko bagenio. Honaino, bada, parte hartu zutenen errelatoa, gutxienez haietako zati batena. Zerbaitetarako balioko duela espero dut. ●

Bi hiri — Jon Larrabide

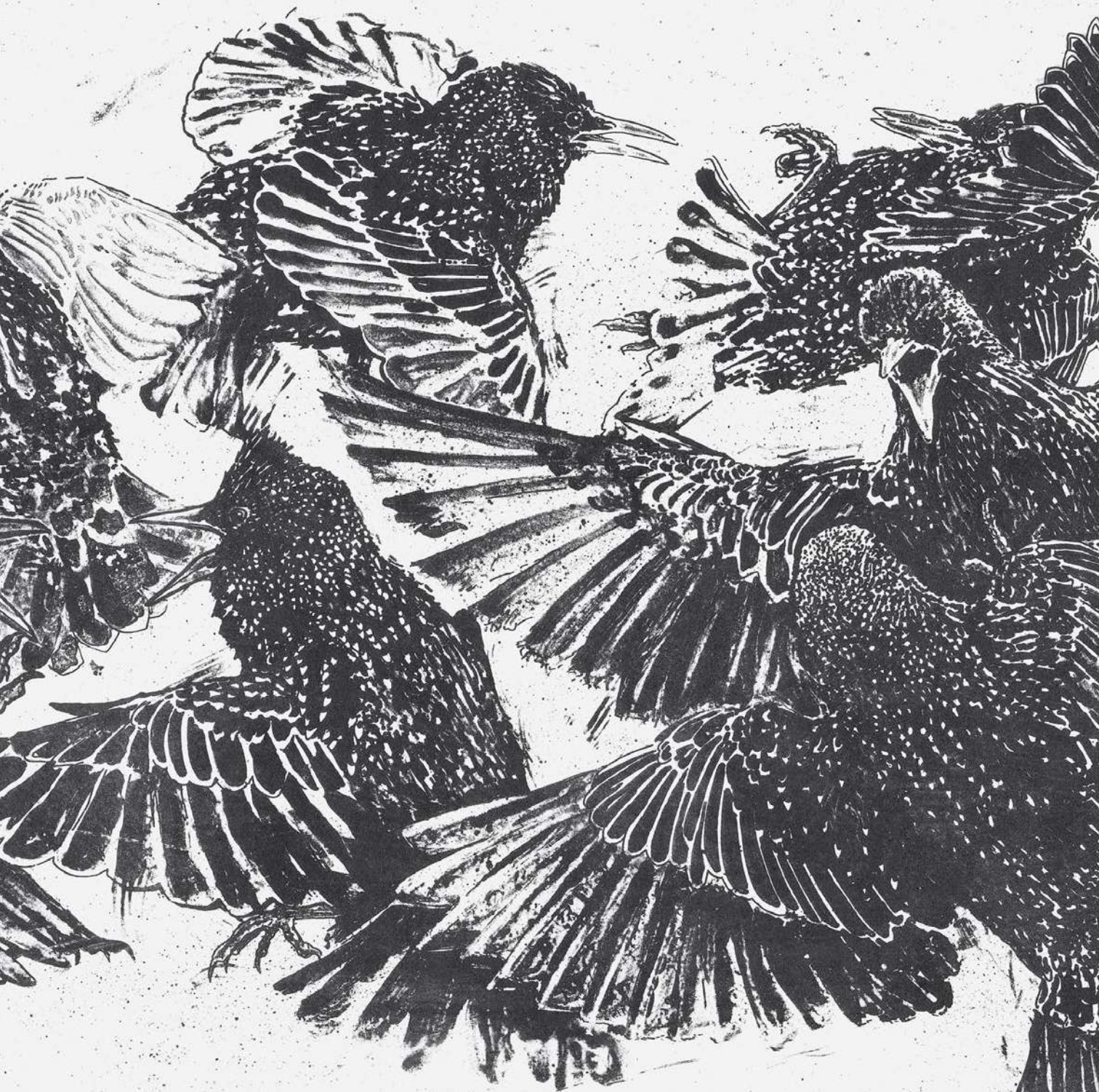

GARBIKETA POLITIKOA NAFARROAN

Testua — **Alaitz Iturzaeta**

Irudia — **Coral Bullón**

1 936ko estatu kolpea eta hark ekarri zuen garbiketa politikoa ez zen bat-bateko auzi bat; aitzitik, Espainiako Bigarren Errepublikan (1931-1936) bizi izan zen gizartearen polarizazio politiko eta sozial murrekoaren ondorio izan zen. 1936ko otsaileko hauteskundeetan, Fronte Popularrak (ezkerreko alderdien koalizioak) hauteskundeak irabazi zituen, baina nahiko parekatua egon zen gobernu berria eratzeke lehia: hain zuzen ere, ezkerrek irabazi zuen, botoen %48rekin; bitartean, eskuinak (CEDA, Confederación Española de Derechas Autónomas) botoen %46,5 lortu zituen eta zenitroak, berriz, %5,4. Eskuineko alderdiek koalizioa eratu zuten baina ez ziren gai izan hauteskunde-programa bateratu bat diseinatzeko; hori dela eta, CEDA bigarren indarra izan zen, sozialisten atzetik. Katalunian botoen gehiengoa ERC alderdiak (ezkerreko errepublikano nazionalistak) jaso zuen eta, Euskal Herrian, hauteskundeak EAJk eta karlistek irabazi zituzten –lehenak Euskal Autonomia Erkidegoan eta bigarrenak Nafarroan–. Manuel Azaña errepublikanoa izendatu zuten Gobernuako presidente, eta hark amnistiari buruzko dekretua indarrean jarri eta bi urteko agintaldi progresistan eginiko erreforma-politika berreskuratzeari ekin zion. Sektore eskuindarra Gobernu berriaren eta hark bultzatutako erreformen kontra agertu zen eta errepublikanoen aurkako kanpainak sustatu zituen. Horrela, 1936. urteko udaberritik aurrera, Errepublikaren kontrako konspirazio militarrek antolatzen hasi ziren eta, uztailaren, Errepublikari leiala zen teniente bat hil zuten. Errepublikanoek erailketa horri Calvo Sotelo parlamentariaren hilketarekin erantzun zioten. Gertaera horrek, eta lehenago aipatutako faktoreek, martxan jarri zuten estatu kolpea, militar kolpistek hainbat hilabetez prestatu zutena. Hala, 1936ko uztailaren 18an, Espainiako Estatuan bizi izan den gerrarik krudel eta gogorrenari hasiera eman zioten Emilio Mola jeneralak gidatutako militarrek.

Aipatu den bezala, ideologia kontserbadorea, monarkikoa eta faxista zuen koalizio militar horrek Espainiako Bigarren Errepublikarekin amaitu nahi zuen, estatu autoritario bat sortuz eta langile mugimendu antolatua ezabatuz. Ondorioz, Gerra Zibilaren eta ondoren ezarritako frankismoaren helburua estatu mailako purga edo garbiketa politikoa egitea izan zen. Langile mugimendua antolatuta eta indartsu zegoen; batik bat CNT (anarkista) eta UGT (sozialista eta PSOEri lotua) sindikatuetan antolatzen ziren langileak eta sin-

Estatu kolpea jo zuen koalizio militarrek ideologia kontserbadorea, monarkikoa eta faxista zuen eta Bigarren Errepublikarekin amaitu nahi zuen, estatu autoritario bat sortuz eta langile mugimendu antolatua ezabatuz. Ondorioz, Gerra Zibilaren eta ondoren ezarritako frankismoaren helburua estatu mailako purga edo garbiketa politikoa egitea izan zen

dikatu horiek hainbat greba gidatu zituzten, bai eta lan arloko erreformak sustatu eta lortu ere. Horrek guztiak beldurra eragin zuen eskuin kontserbadorean eta patronalean; hain zuzen ere, polarizazio politiko hori eta indarrean zeuden gatazka sozialak izan ziren 1936ko estatu kolpea eta ondorengo gerra ekarri zuten faktore nagusietako batzuk. Francisco Franco jenerala izan zen altxamenduaren lider politikoa eta militarra, 1936ko uztailaren 20an hil zen José Sanjurjo jeneralaren lekukoa hartuta –hasiera batean Sanjurjo jenerala izan behar zuen matxinadaren buru nagusi–. Horiez gain, Emilio Mola jenerala, “zuzendari” ezizenez ezaguna, konspirazioaren antolatzaile nagusia eta burmuina izan zena Iruñetik; Gonzalo Queipo de Llano jeneralak Sevillan estatu-kolpea gidatu zuen eta Andaluzia mendebaldeko errepresioaren erantzule izan zen, eta Miguel Caballanes jenerala Zaragozan matxinatu eta altxatutakoen lehen gobernu batzordearen buru izan zen. Ezin aipatu gabe utzi Falange Española alderdi faxistak eta erreketek karlistek babes paramilitarra eman ziotela estatu kolpeari; Juan March espainiar enpresari eta finantza-gizon aberatsak kolpearen zati handi bat ordaindu zuela, Dragon Rapide hegazkinaren alokairua barne, eta, azkenik, Adolf Hitlerren Alemania naziaren eta Benito Mussoliniren Italia faxistaren babesak ere jaso zuela, tropak eta hegazkinak bidali baitzizkioten.

Rafael Cruz Gizarte Mugimenduen Historiako irakaslea da Madrilgo Unibertsitate Konplutensean eta, haren hitzetan (2007), garbiketa politikoa lurralde bateko populazioaren homogeneizazio politikoan datza, helburu duelarik etsai politikoa deuseztatzea indarraren, errepresioaren eta intimidazioaren bitartez. Horixe izan zen Gerra Zibilaren helburua: ezkertiarra, sozialista, anarkista edo komunista izan zitekeen edo haiekin ustezko loturarik izan zezakeen pertsona oro erreprimitu eta kasu askotan deuseztatzea. Hego Euskal Herriko errealtatera jauzi eginez, frankismoa gogorki ezarri zen bertan Francisco Francoren diktadurak iraun zuen bitartean (1936-1975). Erregimenak euskal nortasunaren, hizkuntzaren eta autogobernuaren aurkako errepresio bortitza aplikatu zuen, nahiz eta lurraldearen arabera ezberdintasun nabarmenak egon. Gipuzkoa eta Bizkaia “probintzia traidore” deklaratu zituzten; Nafarroak eta Arabak, berriz, matxinoen aldeko posizioa hartu zuten; haatik, errepresioa bortizki bizi izan zuten. Nafarroak erresistentzia-lerrorik izan ez zuen arren, Gerra Zibilean bortizkeria eta errepresio izugarria jasan zuen. Hain zuzen ere, Nafarroako Memoria Historikoaren Dokumentu Funtsean erregistratutakoaren arabera, frankismoak 3500 pertsona baino gehiago erail zituen Nafarroan 1936 eta 1948 bitartean. Horrela, Espainiako Estatuan, Nafarroa izan zen garbiketa politiko handiena pairatu zuen lurraldea; 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularrari botoa eman ziotenenen %8,17 eta %9,38 artean erail zituzten, iturri ezberdinen arabera. Erail zituzten pertsonen gehiengoa Erriberakoa zen: mendebaldeko Erriberako 859 pertsona erail zituzten (Nafarroa osoan eraildakoen %30,1); erdialdeko Erriberako 363 pertsona (%12,7) eta Tuterako Erriberako 456 pertsona (%15,9). Ondorioz, hildakoen %59 Nafarroa hegoaldekoak izan ziren. Erailketa gehienak Erribera inguruan gertatu izanaren arrazoiak da ezkerrak presentzia eta indar handiagoa zituela han, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularrak botoen %37,8 lortu baitzituen. Adibide moduan, Sartaguda dugu, “alargunen herria” izenez ere ezagutzen dena: Gerra Zibilean mila biztanleko 67,6ko erailketa-tasa izan zuen.

Sartaguda dukerria zen, eta ia udalerrri guttia Infantadoko dukearena zen. Dukearen administratzaileak auzokideei lurrak lantzen uzten zizkien, errenta baten truke, eta lurrak neurri arbitrarioen arabera banatzen ziren, hau da, ez zegoen inongo berdintasunezko parametrorik.

Garbiketa politikoa lurralde bateko populazioaren homogeneizazio politikoan datza, helburu duelarik etsai politikoa deuseztatzea indarraren, errepresioaren eta intimidazioaren bitartez

Sartagudan, Fronte Popularrari botoa eman zioten gizonen %40 eraila izan zen, edo, beste era batera esateko, 25 eta 29 urte bitarteko gizonetzkoen %41 eta 30 eta 34 urte bitarteko gizonetzkoen %49 erail zituzten. 1200 biztanle inguruko dukerri horretan, 84 auzokide izan ziren erailak. Uztailearen 20tik aurrera, hilabete batez gutxienez, nazionalen esku-hartzeak, miaketak, dokumentuen eta liburutegien konfiskatzeak, uxaldiak etab. bizi izan zituzten auzokideek. Gizonezko asko atzeman zituzten eta Iruñeko espetxe probintzialera eraman zituzten, beste batzuk boluntario gisan frontera, eta abar. Sartagudako emakumeek –haietako asko alargun bihurtuak– torturak eta miseria jasan zituzten: emakume askori ilea larru-arras moztu zieten eta errizino-olioa edanarazi, eta hori gutxi ez, eta senarrak atxilotuta zituztenez, familiaren zaintza eta sostengu ekonomiko osoa beraien gain erortzen zen. Horrez gain, Errepublikaren aldekoek besokoak jarri behar zuten, matxinatuek behartuta, eta, beraz, herriak kontzentrazio eremu irekiak bilakatu ziren. Ezin aipatu gabe utzi, “Sanjurjo Errekete Tertzio” izenekoan indarrez aliatatuak izan ziren Sartagudako 78 gizonetzkoetatik 46 hil zituztela San Gregorion (Zaragoza), aliatatuetatik %59, hain zuzen ere.

“Sanjurjo Tertzioa” Gerra Zibileko lehen hila-beteetan Zaragozan sortu zen unitate militarra izan zen; Pedro Peñarredonda Samaniego komandanteak, 1931tik erretiratuta zegoen ofizialak, sortu zuen, José Sanjurjo militarren omenez. Indarrez aliatatutako errepublikanoz edo ezkertiarrez osatua zegoen, nagusiki nafarrez, eta ezker alderdiarekin bat egiten zutenak desagerrarazteko prozesu moduan erabili zen. Jaki-na denez, unitate hori Huescako frontean erre-

publikanoen aurka borrokan ari zela, gutxienez konpainia bateko kideak agintarien aurka altxatu, eta errepublikanoei batzen ahalegindu ziren. “Alpargaten konplota” izenez ezagutu zen konspirazio hori, esaten baitzen planaren jarraibideak oinetakoetan ezkutatuta zeramatzatela. Hala ere, salatari batek unitateko buruari jakinarazi zion plana, eta 800 gizonez osatutako unitatea atzeraguardiara bideratu zuten. Azkenik, San Gregorio-ko kuartelera eraman zituzten unitateko kideak, eta gehienak fusilatuak izan ziren.

Militarrak izan ziren Gerra Zibileko indarkeria politikoaren erantzuleak, bai eta bando frankistaren arduradunak ere, eta aliatutzat izan zituzten erreketek eta falangistak; azken horiek ere indarkeria hori sustatu eta elikatu zuten. Mola jeneralak zuzendutako militarrek uztailaren 19ko goizaldean ezagutarazi zuten beren bandoa Nafarroan, helburu izanik autoritate-printzipioa

berrezartzea eta ezkerreko elementu guztiak ezabatzea. Fronte Popularreko alderdien, langile sindikatuen eta ezkerreko koadro politikoen sunsipena zuten xede, baita alderdi demokratiko moderatuagoak desagertzea eta Errepublika babestu eta sostengatu zuten indar politikoen deuseztatzea ere. Altxamendu horretan, kontuan hartu beharreko bi agente garrantzitsu nabarmendu ziren: Nafarroako karlistek osatutako *Junta Central Carlista de Guerra de Navarra* eta *Escuadra del Águila* talde paramilitarra. Lehenengoari erreparatuz, 1936ko uztailaren 19ko gauean Beorlegui koronelaren (Ordena Publikoko burua, Molak izendatua) ekimenez sortu zen organo politiko eta militar nagusia izan zen, Gerra Zibilean karlistek erabili zutena Alderdi Tradizionalistaren mobilizazioa errazteko, erreketeen kontzentrazioak antolatuz, kontingenteak konpainietan banatuz (tertzioak), eta garraioa eta osasun-ekipoak prestatuz. Junta horretako lider esanguratsuenak Joaquín Baleztena Azcárate presidentea eta José Martínez Berasáin presidenteordea eta batzordeko benetako indar politikoa izan ziren; Berasáin Bilboko Bankuko zuzendaria zen Nafarroan. Bigarrenik, *Escuadra del Águila* izenekoa, 18 bat matoiz osaturiko talde antolatua zen; Falangearen aginduetara zegoen eta izua eta errepresioa hedatzen zuten herritarren artean, atxilotaketa ilegalak eta baimenik gabeko fusilamenduak egiten baitzituzten. Galo Egüés Cenoz falangista eta pistolero nafarra izan zen eskuadra horren burua eta, Gregorio Apesteguía, “el lechero de la Rochapea” ezizenez ezaguna zen kriminala, izan zuen laguntzaile fidel. Ezkertiarren eta sindikalisten etxeetan sartzen ziren, goizeko ordu txikitetan, haiek hiltzeko eta, horrela, izua eta ezinergona herritar babesgabeen artean zabaltzeko.

***Nafarroako Memoria
Historikoaren
Dokumentu Funtsean
erregistratutakoaren
arabera, frankismoak 3500
pertsona baino gehiago
erail zituen Nafarroan
1936 eta 1948 bitartean***

"Sanjurjo Tertzioa" indarrez alistatutako errepublikanoz edo ezkertiarrez osatua zegoen, nagusiki nafarrez, eta ezker alderdiarekin bat egiten zutenak desagerrarazteko prozesu moduan erabili zen

Azken horiek etsai moduan seinalatzen zituzten, gizatasuna ebastea eta, hala, matxinatuek gauzatutako basakeriak eta errepresioak garailuekiko fidelotasuna eta kohesio soziala lortzea bilatzen zuten.

ESPETXEAK, SAKAK ETA FUSILAMENDUAK

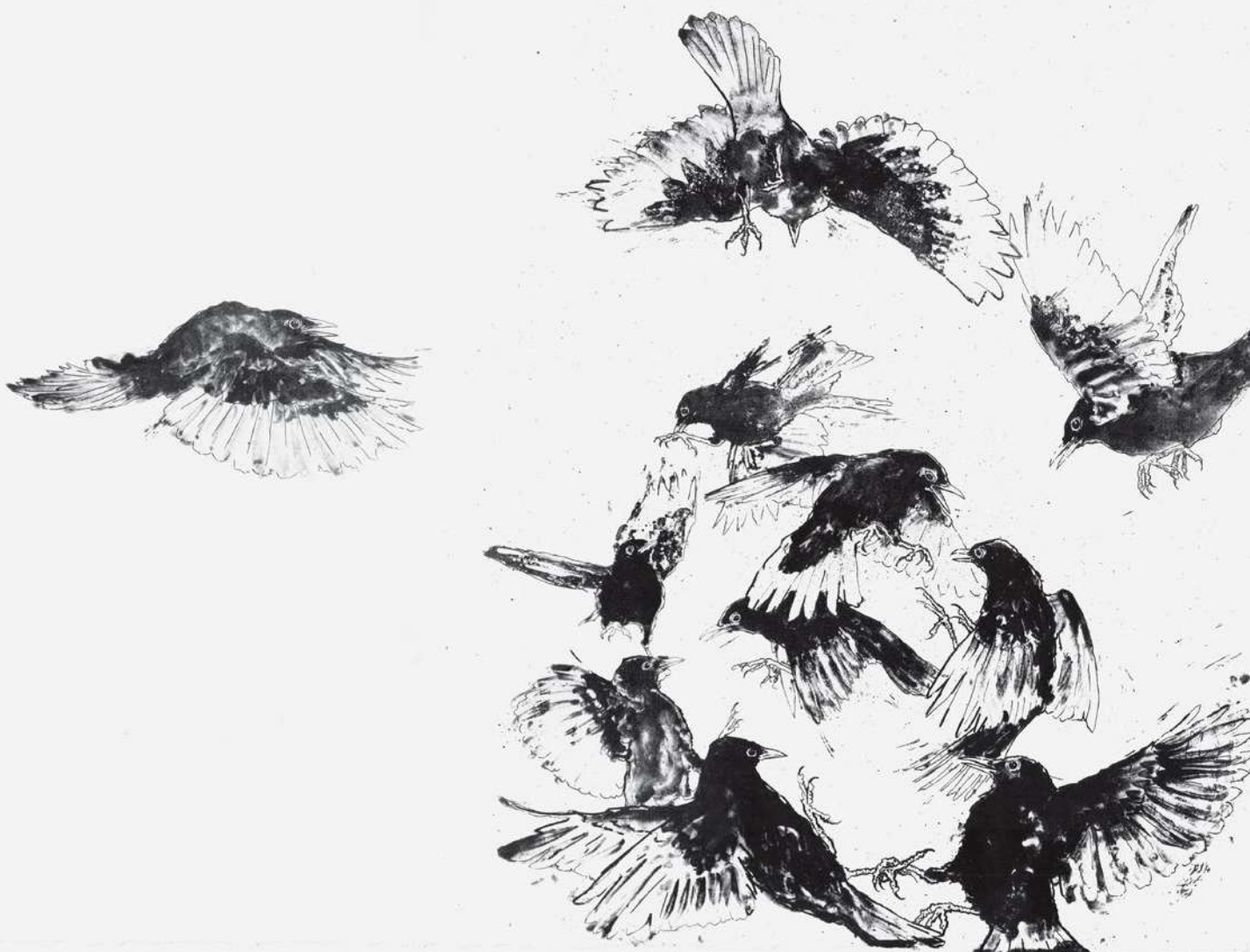
Espetxeak

Nafarroan hainbat espetxe egon ziren Gerra Zibil garaian, batik bat 1936ko uda eta udazken artean; alegia, errepresioaren eta garbiketa politikoaren unerik gorenenean. Kartzelak zigortzeko, torturatzeko eta gizatasuna lapurtzeko espazio bilakatu ziren, eta, behin atxilotuta, ia ezinezkoa zen kartzelatik bizirik eta aske ateratzea. Hauek izan ziren Nafarroako kartzelak: Iruñeko espetxe probintziala, San Kristobal gotorlekua, Eskolapioetako espetxea, Falangearen salestarren kartzela, barruti judizialetako kartzelak, udal-kartzelak, eta Iruñeko zezen plaza -azken hori une puntaletan erabilizena-. Horrela, matxinatuek neutralizatu beharreko elementuen zerrendak zituzten; zerrenda horiek osatzeko, ezkerreko alderdien eta sindikatuen egoitzen erregistroetan konfiskatutako dokumentazioa eta aurreko istiluetan atxilotutakoen zerrendak baliatu zituzten. Gerra Zibilaren aldekoek, beraz, koadro politikoak atxilotu edo fusilatzeaz gain, ezkerreko alderdiekin edo ideologiarekin nolabaiteko lotura edo gertutasuna zuen pertsona oro neutralizatu zuten, izan espetxe horietara atxilo eramanez edo erailda.

Uztailean, altxamenduaren ondorengo 13 egunetan, 750 pertsona eraman zituzten atxilo Iruñeko espetxe probintzialera; abuztuan, berriz, 336 pertsona. Guztira, hilabete eta erdian Nafarroan gutxienez 1086 pertsonari ukatu zitzaaien askatasuna. Espetxeen artean, azpimarratzekoa da Iruñetik gertu dagoen Ezkaba mendiko San Kristobal gotorlekua. Izan ere, Europa osoan ezagutzen den presoan ihesaldirik jendetsuena gertatu zen kartzela hartan. Hasiera batean San Kristobal gotorlekua Iruñea defendatzeko eraiki bazen ere, zaharkitua gelditu zen gudako abiazioa agertu zenean. Ondorioz, 1934ko iraultzaren ondotik, Estatuak San Kristobal gotorlekua espetxe moduan erabili zuen 1936ko amnistiara arte. 1936ko uztaileko kolpe militarren ondoren, gotorlekua berriz ere presondegi gisa erabiltzen hasi ziren, eta kartzela hura Espainia osoko milaka preso bete zen. Espetxe hartako bizi baldintzak gogorrrak ziren: gosea, hezetasuna, gaixotasunak eta indarkeria presente zeuden egunerokoan. 1938ko maiatzaren 22an, San Kristobal gotorlekuko preso politikoei (gehienak sindikalistak eta denak errepublikanoak) ihesaldi masiboa gauzatu zuten: 795 presok egin zuten ihes kartzelatik, baina soilik hiru iritsi ziren Frantziara. Ihesaldi horretan, 220 preso inguru fusilatu zituzten ihesi ari zirela inguruko herrietan, eta, gainerakoak berriro ere atxilotu egin zituzten. Zenbait preso politikok espetxe barrutik antolatu zuten ihesaldi hura; alabaina, presoek pairatzen zuten desnutrizioak, egoera fisiko kaxkarrak, desorientazioak eta ingurua ez ezagutzeak, beste hainbat faktoreekin batera, ihesaldiak arrakastarik ez izatea eragin zuten. Amaitzeko, ihesaldia antolatzeaz akusatutako 14 preso fusilatu zituzten militarrek.

Bestalde, espetxe hartan ohikoa zen presoak gaixotasunagatik hiltzea, batik bat, tuberkulosiak jota. Lehen urteetan hildako berrehun preso inguru Antsoingo zendeako hilerrietan lurperatu zituzten. Gune hori saturatuta zegoela eta, agintari militarrek beste lurperatze leku bat diseinatu zuten gotorlekutik gertu, Ezkaba mendiaren iparraldean, eta "botilen hilerria" izenez ezaguna.

Altxamenduaren ondoko hilabete eta erdian, Nafarroan gutxienez 1086 pertsonari ukatu zitzaaien askatasuna

1942. eta 1945. urteen artean erabili zen eta 131 preso inguru lurperatu zituzten bertan, gehienak tuberkulosiaren eraginez hilak. Gatibuen gorpuak hanken artean edo albo batean botila bat zutela lurperatu zituzten, eta botilen barruan hildakoa-ren filiazioa jasotzen zuen dokumentu bat zegoen. Hilerri hori itxi ostean, 2007an Aranzadi Zientzia Elkartek lehen kanpaina egin zuen gorpuak hobietatik ateratzeko; ordutik aurrera, dozenaka gorpu atera dituzte hobi horietatik, senideek hala eskatuta.

Espetxeen atalarekin amaitzeko, azpimarraztekoa da dozenaka emakumek antolatu zuten elkartasun sarea. Emakume haiek ahal izan zuten guztia egin zuten San Kristobal gotorlekuan gatibu zeudenei laguntzeko eta espetxealdia eramangarriago egiteko, eta beren bizitza arriskatu zuten zeregin horretan, izan beren ideologiagatik, izan elkartasunagatik, izan presoekin zuten ahai-detasun loturagatik.

Ezkaba mendiaren iparraldean hilerri bat gaitu zuten, "botilen hilerria" izenez ezaguna. 1942. eta 1945. urteen artean erabili zen eta 131 preso inguru lurperatu zituzten bertan, gehienak tuberkulosiaren eraginez hilak

Sakak eta fusilamenduak

Sakak legez kanpo burutzen ziren presoen fusilamenduak ziren. Presoak kartzeletatik taldeka eta modu klandestinoan ateratzen zituzten, normalean goizeko ordu txikietan, eta, inongo baimen legalik gabe, leku bakarti batean fusilatu eta gorpuak desagerrarazi egiten zituzten. Karlistek, falangistek eta Guardia Zibileko agenteek gauzatzen zituzten *saka* horiek; militar kolpistak eta agintari zibilak jakinaren gainean egoten ziren, eta praktika horiek babesten zituzten. Falangistak eta erreketek lan zikinaz arduratzen ziren eta Guardia Zibilak presoak lekualdatzen eta exekuzio piketeak osatzen laguntzen zuen. Exekuzioetan apaizak presente egon ohi ziren, eta beren egitekoa fusilatuak izango zirenei asistentzia espiritualak ematea zen.

1936. urtean, gutxienez 114 saka edo legez kanpoko fusilamendu kontabilizatu ziren probintziako hainbat udalerritan. Saka horiek gauzatzen ziren lekuei erreparatu, aipatzekoak dira Urbasako hiru gune esanguratsu: “Sima de El Raso”, “Sima de Otsoportillo” eta “Balcón de Ubaba” edo “Balcón de Pilatos”. Lehenengoari dagokionez, 2013an Aranzadi Zientzia Elkarteak 10 gizon fusilaturen gorpuak errekuaratu zituen bertatik, gehienak 20-40 urte bitartekoak eta pare bat 50 urtetik gorakoak: buruan tiro batekin hil zituzten eta harkaitzetan behera jaurti zituzten. Bigarrenak ere hobi komun gisa funtzionatu zuen, eta errepresioaren biktima ugari jaurti zituzten bertatik. Azkenik, “Balcón de Pilatos”, harkaitzez betetako amildegia, ez zen soilik fusilamenduetarako erabili, baizik eta biktimen gorpuak amildegitik behera bota eta desagerrarazteko ere erabili zen. Horrela, leku horiek hainbat herritarren infernu eta azken oroitzapen bilakatu ziren. Fusilatua izatetik libratzeko, aportazio ekonomiko handiak egitea, influentziadun pertsona izatea, edo/eta, kasu batzuetan, matxinatuek atxilotuen familiako kideei exijitzen zizkieten mesede sexualak onartzea ziren eskaintzen zitzaizkien alternatibak. Azkenengo aukera horri dagokionez, Valentín Chivite erreketen tokiko burua mesede sexualak eskatzeagatik akusatua eta kartzelaratu izan zen 1936an Tuterako espetxean.

MEMORIA HISTORIKOA

Diktadorearen heriotzaren ondoren, matxinatuek eta haien aldeko sektoreek berehala jarri zuten martxan isiltasun eta ahanztura kanpaina bat, estatu-kolpearen aurka altxatu ziren sektore politikoko kideak isilarazteko eta Gerra Zibilak

Fusilatua izatetik libratzeko, aportazio ekonomiko handiak egitea, influentziadun pertsona izatea, edo/eta, kasu batzuetan, matxinatuek atxilotuen familiako kideei exijitzen zizkieten mesede sexualak onartzea ziren eskaintzen zitzaizkien alternatibak

eragin zituen hilketa guztiak ahazteko. Horrela, Fernando Mikelarenak (2015), *Sin Piedad: Limpieza política en Navarra, 1936* liburuan, hildakoen bi komunitate sortu zirela aipatzen du: alderdi garailako hildakoak, publikoki oroitu eta goraipatuak izan zirenak monumentuen, hileta-errituen eta eroritakoen omenaldien bitartez; eta bestetik, berri, isilduak, gizatasuna ostu eta oroimena ukatu zieten biktimak. Frankistek fusilatutako asko ez ziren heriotza-erregistroetan inskribatu, eta horrek azaltzen du zergatik egon diren heriotza berantiarreko espediente ugari. Hala eta guztiz ere, frankismoaren biktimak isilaraziak eta ahanzturara kondenatuak izan baziren ere, haien familia, lagun, kide eta auzokideak arduratu ziren eta egun ere arduratzen dira oroituak izan daitezzen. Hala, familia askok eta askok errepresaliatuen inguruko informazioa aurkitu eta jaso dute, gorpuak exhumatu eta identifikatu dituzte, eta beren herrietan lurperatu dituzte; zeregin horietan jardun dute eta jarduten dute egundaino, gaian adituak diren beste zenbait elkarte eta profesionalen bidez. José María Jimeno Jurio historialari eta etnografo nafarra izan zen gerora “memoria historiko” moduan ezagutu denaren aitzindarietako bat. Nonahi aritu zen datuak eta dokumentuak biltzen, elkarrizketak egiten, artikulak eta ikerketak idazten eta beste hainbat modutara laguntzen frankismoak, batik bat Nafarroan eta Errioxan, eraildakoen memoria berreskuratzeko posible izan zedin. Aipatzekoa da, halaber, Fernando Mikelarenak, nafar historialari eta idazleak, Nafarroako biktimak dokumentatzeko lehen saiakera egin zuela eta idatziz erregistratu zituela. Bestetik, memoriaren auzian Nafarroan lan handia egin duten beste bi elkarte Nafarroako Fusilatuen Senitartekoan Elkarte-1936 eta Alargunen

Herria Elkartea dira, eta egun Nafarroan hainbat memoria-gune daude izendatuta; esaterako, San Kristobal gotorlekua, Sartaguda, etab.

Familia eta herritarren iniziatibari esker, Nafarroa aitzindari izan zen fusilatuen exhumazioetan eta, 1978ko martxoan, Martzilla herrian (Nafarroa Garaia) haien omenezko lehen panteoia inauguratu zen. Eraildako errepublikanoen gorpuak lehen aldiz lekualdatu ziren: hobi komunitatik atera eta beren jatorrizko herrietako hilerrietara eraman zituzten. Hala, frankismo ostea garaituen oroimena aldarrikatzeko unerik egokiena ez zela zirudien arren, familia eta senideek oztopo administratiboak gainditu zituzten, baita kasu batzuetan mehatxuak ere, eta beren senideak herriko hilerrian lurperatzeko prozesua abiarazi zuten. Beste familia batzuk ere saiatu ziren, baina ez zuten lortu, inork ez zielako informaziorik eman hobien kokapenen inguruan edo gorpuak Erorien Haranera eraman zituztelako, edo, beste kasu batzuetan, gorpuak desagerrarazi egin zituztelako. Nolanahi ere, 1978ko martxoaren 27an batzorde bat izendatu zuten, Nafarroan gorpuen bilaketa-rekin hasteko. Prozesu horretan hainbat apaiz, alkate eta zinegotzik hartu zuten parte, eta oraindik klandestinitatean zegoen EAJ alderdiko kide ba-

***Diktadorearen heriotzaren
ondoren, hildakoen bi
komunitate sortu ziren:
batetik, alderdi garaileko
hildakoak, publikoki oroituak
eta goraipatuak izan zirenak
monumentuen, hileta-
erritualen eta eroritakoen
omenaldien bitartez;
bestetik, berriaz, estatu-
kolpearen aurka altxatu
ziren sektore politikoko
kide izan ziren biktimak,
isilduak, gizatasuna ostu eta
oroimena ukatu zietenak***

***Familia eta herritarren
iniziatibari esker, Nafarroa
aitzindari izan zen fusilatuen
exhumazioetan eta, 1978ko
martxoan, Martzilla
herrian (Nafarroa Garaia)
haien omenezko lehen
panteoia inauguratu zen***

tzuek zenbait hileta antolatu zituzten. 1971n, Nafarroako hainbat apaizek Espainiako Elizari barkamena eskatzeko exijitu zioten, Gerra Zibilean hartu zuen paperagatik. Elizak, baina, uko egin zion eskaera horri, eta, beraz, Nafarroako hainbat apaizek Elizaren jarrera salatu zuten eta familiako kideei barkamena eskatu zieten beren sermoietan. Azkenik, azpimarratzekoa da gorpuak berreskuratze prozesu horretan Martzilla eta Sartaguda izan zirela herririk garrantzitsuenak, lehenago aipatu moduan, lehenengoa aitzindari izan zelako frankismoak fusilatuak exhumatu eta beren herrietako hilerrietan hobiratzen; eta bigarrena, berriz, frankismoak gogorren kolpatu zuen herria izan zelako, fusilatuen ehunekorik handiena bertakoa izan baitzen. Gaur egun, udalerrri horretan dago Memoriaren Parkea.

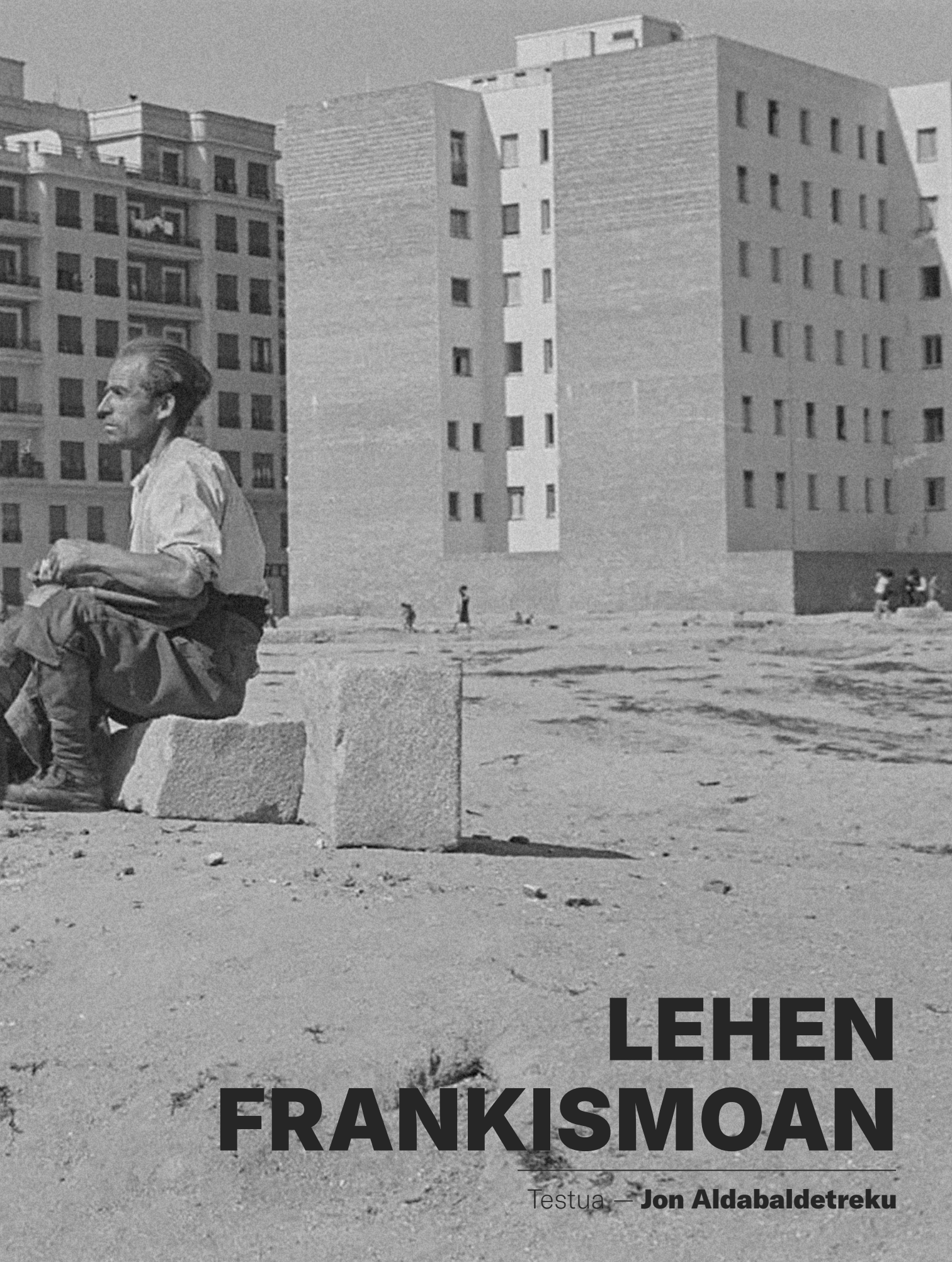
Egun, Nafarroan, hainbat eta hainbat hobi daude identifikatuta eta horietako askotan esku hartu da. Hobi horietan lurperatuta zeuden eta dauden frankismoaren biktimak, oro har, gizon xumeak ziren, gizarte justuago baten alde borrokatzen zirenak, Errepublikaren aterkipean kokatzen zirenak. Haietako asko langile sindikatuetan afiliatuta zeuden, hala nola UGTn eta CNTn, eta Fronte Popularrari eman zioten botoa. Beren ideallengatik, mundu ikuskeragatik eta gizarte eraldatzeko zuten grinagatik erail zituzten, eta beren heriotzaren erantzuleek isilarazi eta ahanzturara kondenatu nahi izan zituzten; aitzitik, beren ahaideak, kideak eta auzokideak gai izan ziren elite politikoei aurre egin eta jazo-takoa berriro ere oroimenera ekartzeko, eta egun ere gai izaten jarraitzen dute. Gai izan dira Gerra Zibilak eta ondorengo frankismo garaiak ekarri zuen garbiketa politiko hori guztia gogora ekartzeko. Lan handia dago oraindik egiteko, hobi asko exhumatzeko eta gorpu asko berriro bere izenez identifikatzeko. ●

HIRIGINTZA ETA KLASE BORROKA

LEHEN FRANKISMOAN

Testua — **Jon Aldabaldetrek**

Diktadura frankistaren hasierak eztabaida ugari ekarri zituen berekin. Horietako bat hirigintzaren eta espazioaren antolaketaren ingurukoa izan zen. Gerra Zibila amaitu bezain laster, diskurtso urbanistiko berria garatu zen, “arkitektura inperiala”, “etxebizitza soziala” eta “hirigintza organikoa” kontzeptuak ardatz hartuta, besteak beste. Lehenengoaren helburua “Inperioaren garai loriatsuak” gogora ekartzea zen; etxebizitza sozialak, berriz, Jose Luis Arrese Etxebizitza ministroaren (1957-1960) hitzetan, “etxebizitza hutsetatik haratago bizitzeko modu berri bat” irudikatu nahi zuen.

Gerraostean, hirigintza frankistak garrantzi berezia eman zion lurraldearen antolamendu funtzionalari. Hala ere, haren planteamendu nagusiak ez ziren hutsetik sortu; aitzitik, Gerra Zibila baino lehen garatutako nazioarteko hirigintza-eztabaida eta esperientzietan izan zuten jatorria. Bereziki, bi figura gipuzkoar nagusiren baitan mugitu ziren arlo horretako eztabaida garrantzitsuenak: Pedro Muguruzaren eta Pedro Bidagorren artean.

Pedro Bidagor (1906-1996) XX. mendeko Espainiako hirigintzaren erreferente nagusietako bat izan zen. Arkitekto eta hirigilea, gerraosteko plangintza-erakunde nagusietan parte hartu zuen eta lehen frankismoaren hirigintza-proiektu garrantzitsuenen diseinuan funtsezko eginkizuna izan zuen. Haren ikuspegia nazioarteko plangintza-korronteek eta lurraldearen antolaketa funtzional eta hierarkizatuak markatu zuten. Pedro Muguruza (1893-1952), aldiz, Gerra Zibilaren amaieratik Arkitekturaren Zuzendaritza Nagusiko buru izanik, Falangearen planteamenduetatik hurbilago zegoen. Hiria komunitate kohesionatu gisa ulertzen zuen eta zаланtza handiak agertu zituen zonifikazio funtzionalaren inguruan.

Jose Luis Arrese Etxebizitza ministroaren (1957-1960) hitzetan, "etxebizitza hutsetatik haratago bizitzeko modu berri bat" irudikatu nahi zuen etxebizitza sozialak

Pedro Bidagor

Frankismoaren lehen hirigintza-politikak ulertzeko, ezinbestekoa da Gerra Zibila amaitu aurreko uneetara jotzea. 1938ko otsailean, Pedro Muguruzak, Francoren aginduz, berrehun arkitekto baino gehiago bildu zituen Burgosen, erregimenaren etorkizuneko hirigintza-politikaren oinarriak eztabaidatzeko. Amaiera-ekitaldian adierazi zuen bezala, “los edificios debían de ser sustituidos por hogares”, Mugimendu Nazionalaren balio tradizionalak hirigintzaren bidez hedatzeko asmoaren adierazgarri.

Burgosko bilerak agerian utzi zuen erregimenaren baitan hirigintzaren inguruko zenbait ikuspegi zeudela. Muguruzaren inguruko sektore falangistak klase-banaketak lausotuko zituen auzo-eredu baten alde egiten zuen, familia gizarte-antolaketaren oinarritzko elementutzat hartuta. Horren aurrean, Bidagorrek defendatutako ikuspegi teknikoagoak zonifikazioa proposatzen zuen lurraldea antolatzeko oinarritzko tresna gisa: industria-eremuak, bizitegi-eremuak eta aisialdi-guneak espazioaren arabera bereiztea. Falangisten ustez, ordea, antolaketa horrek proletariotza espazio berean pilatzeko arriskua zekarren, eta, ondorioz, haren antolakuntza kolektiboa erraztu zezakeen.

Hirigintzaren inguruko eztabaida horiek ez ziren soilik izaera teknikoa zuten auziak. Erregimenaren baitako familia politiko desberdinen interesak gurutzatzen ziren bertan, eta, bereziki,

***1940ko hamarkadatik
aurrera onartutako lege
eta erakunde berriek
ez zuten lurraldea
antolatzeko helburu
hutsa; diktaduraren
balio politiko, sozial eta
moralak espazioaren
bidez gauzatzeko tresna
ere izan nahi zuten***

ikuspegi katolikoak familiaren garapen moral eta espiritualarekin lotzen zuen etxebizitza. Horregatik, 1940ko hamarkadatik aurrera onartutako lege eta erakunde berriek ez zuten lurraldea antolatzeko helburu hutsa; diktaduraren balio politiko, sozial eta moralak espazioaren bidez gauzatzeko tresna ere izan nahi zuten.

**HIRI-ESPAZIOAREN ULERKERA-MARKO
BERRIAK**

Pedro Bidagorrek defendatutako planteamenduak XX. mendearen hasieratik garatutako nazioarteko hirigintza-korronteen baitan kokatzen ziren. Ebenezer Howard, Tony Garnier eta Le Corbusier egileen eraginpean, besteak beste, hiriaren ikuspegi funtzional eta hierarkizatua bereganatu zuen Bidagorrek, espazioaren espezializazioan eta lurraldearen antolamendu arrazionallean oinarritua. Eragin horiek bereziki nabarmendu ziren zonifikazioaren defentsan eta hierarkikoki antolatutako hiri-sistemen konfigurazioan; printzipio horiek gerraosteko Espainia-ko hirigintzan eragin handia izango zuten.

Hirigintzaren inguruko kezka berriak, neurri handi batean, industria-hirien hazkundeak planteatutako erronkei erantzuteko sortu ziren. Lehen Mundu Gerraren ondoren, eta bereziki 1920ko hamarkadatik aurrera, European hirigintza-korronte berriak garatzen hasi ziren, hiri berrien hazkunde azkarrak eta industrializazioak eragindako arazoei irtenbidea bilatzeko asmoz. Testuinguru horretan, hainbat estatuk beren hirigintza-legedia berrikusi zuten, eta Espainiako lehen frankismoak ere korronte horietatik edan zuen.

Arkitektura Modernoaren Nazioarteko Kongresuek (CIAM) eta, bereziki, 1933ko Atenaseko Kartak ikuspegi arrazionalista berri hori sistematizatu zuten. Hiri-industrialaren beharretara egokitutako hirigintza defendatzen zen, efizientzia eta funtzionaltasuna ardatz hartuta. Horren ondorioz, espazio berdeak eta eraikinak modu arrazionallean antolatzea proposatu zen, hiriaren oinarritzko hiru funtzio nagusiak bereiziz: bizitzea, lan egitea eta atsedeen hartzea. Planteamendu horren berrikuntza tekniko nagusia zonifikazioa izan zen, hirigunea erabileren arabera antolatzeko tresna gisa.

Hortaz, espazioaren gaineko ulerkera berri hori osasun eta higie-neurrien beharrarekin moxorrotu bazen ere, funtsean, garaiko ekoizpen-modu kapitalista berriarekiko egokitzapen saiakera eta klase erabaki gisa har daiteke, langile orori bere soldatapeko lana modu egoki eta optimoenean egin zezan espazio seguru eta minimoki konfortagarri bat eman nahi baitzitzaion.

Ildo horretan, hiriaren zenbait funtzioaren arabera antolatu zen: industriaguneak, bizitegi-eremuak, atsedeen-guneak, kirol-eremuak eta aisialdirako espazioak bereizi ziren, langilearen eguneroko bizimodua eta ekoizpen-prozesua modu eraginkorrarekin antolatzeko. Espainian, ikuspegi arrazionalista horren lehen adierazpen garrantzitsua GATEPAC taldearen eskutik iritsi zen. Talde horrek indarrean zegoen hirigintza-legedia berritzeko beharra defendatu zuen, European garatzen ari ziren planteamendu modernoekin bat etorritz.

***Hiri-industrialaren
beharretara egokitutako
hirigintzaren ulerkera
osasun eta higie-neurrien
beharrarekin moxorrotu
bazen ere, funtsean, garaiko
ekoizpen-modu kapitalista
berriarekiko egokitzapen
saiakera eta klase erabaki
gisa har daiteke***

DIKTADURAKO SEKTORE EZBERDINEN ARTEKO EZTABAIDAK

Espazioaren antolaketaren inguruko eztabaidak indarra hartzen ari ziren heinean, frankismoaren barrenean ere erregimenaren etorkizuneko hirigintza-ereduari buruzko ikuspegi kontrajarriak agertu ziren. Talka horiek ez ziren soilik izaera teknikoa zuten desadostasunak; erregimenaren familia politiko ezberdinen arteko lehia ideologikoaren adierazpen ere baziren, eta ondorio nabarmenak izan zituzten espazioaren antolaketan.

Aipatu den bezala, eztabaida horiek Gerra Zibila amaitu aurretik hasi ziren. 1938ko Burgosko bilerak agerian utzi zuen sektore falangistaren eta ikuspegi teknikoagoen arteko arrakala. Pedro Muguruzaren inguruan antolatutako sektore falangistak auzo ideala klase-banaketak lausutuko zituen espazio gisa ulertzen zuen, familia gizarte-antolaketaren oinarri nagusitzat hartuta. Horrenbestez, falangistek espazio interklasista eta hierarkizatu baten alde egiten zuten, kontrol soziala eta balio tradizionalen transmisioa errazteko.

Bestetik, Pedro Bidagorrek ordezkatzen zuen korronte organizistak zonifikazioaren aldeko apustua egiten zuen, espazio funtzionala ezarri eta helburu ezberdinekin segregatuz. Horrek, falangisten ustetan, “klase borroka sozialista”-ren tradizio materiala hauspotzen zuen eta proletariotzaren antolaketa errazteko baldintzak jartzen zituen, denak espazio-eremu berberean kokatzen baitzituen.

Hala ere, eztabaida horiek ez ziren soilik bi arkitektoen arteko desadostasunetara mugatu. 1940ko hamarkadan hirigintza frankistaren garapena erakunde eta doktrina-eraikuntzako prozesu konplexu baten emaitza izan zen. Céline Vazek adierazi bezala, lehen frankismoaren barrenean benetako “balkanizazio instituzionala” nagusitu zen: Arkitekturaren Zuzendaritza Nagusiak (DGA), Etxebizitzaren Institutu Nazionalak (INV), Etxebizitzaren Obra Sindikalak (OSH), Eskualde Suntsituen Zuzendaritza Nagusiak (DGRD) eta Kolonizazio Institutu Nazionalak (INC) eskumen gainjarriak zituzten, eta horrek etengabeko gatazkak eta koordinazio-arazoak eragin zituen.

Testuinguru horretan, Pedro Muguruzaren zuzendaritzapean zegoen Arkitekturaren Zuzendaritza Nagusia 1939tik aurrera gerraosteko hirigintza-politiken gidaritza bereganatzen saiatu zen. Hala ere, erregimeneko familia politiko ezberdinen presentziak eta eskumenen gainjartzeak

Falangistek espazio interklasista eta hierarkizatu baten alde egiten zuten, kontrol soziala eta balio tradizionalen transmisioa errazteko

zuzendaritza bakarra sendotzea eragotzi zuten. Ondorioz, lurraldearen antolamenduari buruzko ikuspegi desberdinak elkarrekin jardutera behartuak izan ziren, bai eztabaida profesionalan bai hamarkada hartako hirigintza-proiektu nagusietan.

Desadostasunak ez ziren erakunde-esparrura mugatu. Falangismotik hurbilen zeuden sektoreek komunitate organiko eta sozialki integratuak defendatzen zituzten bitartean, beste hirigile batzuek nazioartean hedatutako planteamendu funtzionalistak bere egin zituzten. Eztabaida horiek Arkitekturaren Kongresu Nazionala eta *Revista Nacional de Arquitectura* aldizkarian islatu ziren. Muguruzak, bereziki, langile-auzo eskusiboaren sorrera arbuia zuen, eta horren ordez “etxe espainiar, kristau eta familiarak” eraikitzearen alde agertu zen.

Bestalde, hiri handien hazkundeak eta industria-gune nagusietara zuzendutako migrazio-fluxuek ordura arteko hirigintza-tresnen mugak agerian utzi zituzten. Horren ondorioz, 1940ko hamarkadan udal-mugak gainditzen zituzten espazioetan jarduteko legeria berria garatu zen, eta Estatuaren esku-hartzea indartu eta udalaz gaindiko plangintza sustatu ziren. Testuinguru horretan ulertu behar dira, halaber, hiri nagusien inguruan bultzatutako anexo-politikak.

Finean, frankismoak ez zuen hirigintza-eredu guztiz berririk sortu. Mugimendu modernoaren planteamendu nagusiak bere egin zituen, baina diktaduraren balio politiko eta sozialetara egokitu. Barne-desadostasunak gorabehera, 1940ko hamarkadak hirigintza funtzional eta segregatzailea sendotzea ekarri zuen, eta hura izango zen ondorengo hamarkadetako lurralde-antolamenduari oinarrietako bat.

ERREGIMENAK BULTZATUTAKO SAIAKERAK LEHEN FRANKISMOAN

Autarkia ekonomikoak eraginda, zailtasun handiak izan zituen erregimenak nahi zituen lege eta dekretuak egikaritzeko, eta erakunde zein zuzendaritza ugariaren sorrerak, eraginkortasuna baino, anabasa eta erakundeen arteko talka eta lehiak eragin zituen.

Saiakera urri batzuk izan ziren jada Gerra Zibilaren aldia, etxebizitzaren inguruko lehen legea 1936ko abenduan jaulki baitzen, Etxebizitzaren Fiskaltza Gorenaren (FSV) sorrerarekin batera. Etxebizitzaren inspektziorako zerbitzu nazionala zen, bertako higieine eta osasun baldintzak bermatzeko erakunde berria. Gainera, institutu horrek, 1939ko maiatzetik aurrera, osasun-ziurtagiri bat izatera behartzen zituen etxebizitza guztiak.

Gerra Zibilak, ordea, behar berezi batzuk sortu zituen gerraosteko urteetan. “Berpizte Nazionalaren” ideia oinarri hartuta, gerrak suntsitutako eremuak berreraikitzeke asmoarekin eta, halaber, frankismoak bultzatu nahi izan zuen eredu arkitektoniko berria probatzeko, 1938an Falangeren Zerbitzu Teknikoak sortu ziren. Eredu arkitektoniko horiek bere horretan garatzeko, erakunde berri batzuk behar izan zituen erregimenak, etxebizitza eredua hobetu eta hiri zein herrien antolamendua hauspotzeko.

Gerra amaitu eta lehen gobernu frankista osatu bitartean, berreraikuntzako irizpideez, burgesia lokalaren aldeko etxebizitza-politika eraginkor batez, etxebizitza ekonomiko berrien eraikuntzaz, sistema autarkikoa bultzatzeaz eta

barne-kolonizazio prozesuaz hausnartu behar izan zuen erregimenak. Politika autarkikoaren lehen urteetako lehentasuna berreraikuntza irizpide ekonomikoei jarraikiz egitea izan zen, eta aspektu arkitektonikoa albo batera utzi behar izan zen.

Ordenamendu eta Berreraikitze Plan Nazionala izan zen horren emaitza, eta plan integral moduan irudikatu zuten arren, karga ideologiko handi batekin jaio zen, “giro tradizionala” eta “arrazaren hobekuntza” bultzatzeko helburuarekin alegia, “Misio Nazionalari” men eginez. Berreraikuntzako lehentasun horien artean, erregimenak dikotomia ezarri zuen hiri eta landa eremuen artean; lehenak aberastasun ideologikoa sortzeko eremu gisa izendatu zituen, eta bigarrenak aberastasun ekonomikoa sortzeko eremu gisa. Erregimenak albo batera utzi zituen proiektu urbanistiko handizaleak, etxebizitza sozialen afera izugarri mugatuz. Kontrara, nekazaritza-eremuko jarduna garatzeari ekin zion, Suntsitutako eskualdeen Zuzendaritza Orokorren (DGRD) bidez, edota landa-eremu erdian herrixka berri-berriak zerotik eraiki ziren, azken horiek Kolonizaziorako Institutu Nazionalaren (INC) bitartez.

Diktadurak politika interbentzionista jarri zuen martxan gerraostean, eta promotore papera hartu zuen

Hala ere, erregimenaren asmoen kontra –talde proletarioen ugaltzea saihesteko asmoz, besteak beste–, hiriguneek emigrazio indartsu bat pairatu zuten, industria-kontzentrazioek bultzatuta. Egoerari aurre egiteko, erregimenak 1939ko apirillean Babestutako Etxebizitzaren Legea jaulkitzera behartuta ikusi zuen bere burua, Etxebizitza Institutu Nazionalaren (INV) laguntza eta kudeaketaren bitartez.

Azken horren helburua Babestutako Etxebizitzaren eraikuntzan laguntzea eta horien eraikuntza bermatzea zen. Era berean, bera zen babestutako etxebizitzaren eraikuntza proiektuak eta horien araudia onartzeko entitate bakarra. Beraz, diktadurak politika interbentzionista jarri zuen martxan gerraostean, eta promotore papera hartu zuen, modu zuzenean edo erdibideko organo ofizialen bitartez. Babestutako Etxebizitzaren legislatzio berria 1954. urtera arte izan zen indarrean, Errenta Mugatuko Etxebizitzak martxan jarri ziren arte.

Hortaz, Estatuia bihurtu zen etxebizitza poligono eta lursail handien eraikuntzarako organo sustatzaile nagusia. Horrek, etxebizitza indibidualak, etxebizitza-taldeak (poligonoak) eta, azkenik, hiri-sateliteen eraikuntza aurreikusten zituen. Beste erakunde garrantzitsu bat ere sortu zen gerra garaian: Etxebizitzetako Obra Sindikala (OSH), “ekoizle espainolentzako bizileku duin eta pozgarriak sortzea” helburu zuena.

Izatez, aipagarria da OSHk zerabilen propaganda falangista, balore tradizionaleri eutsi nahian: “Se trata de construir hogares alegres, modernos e higiénicos, en lugar de las casas normales e insuficientes en las que han vivido hasta ahora los trabajadores”.

Erregimeneko familia-politiko ezberdinen talkak ere aise islatu ziren erakunde berrietan. Horren adibide ziren Jose Fonseca eta Pedro Bidagorren arteko desadostasunak ere, eta ondorioz, INVren eta OSHren jardunbidea, batetik, eta Arkitekturako Zuzendaritza Orokorraren (DGA), Suntsitutako Eskualdeen (DGRG) eta Kolonizazio Institutuaren (INC) jardunbide ezberdinak, bestetik.

Saiakera horiek guztiak ordea, saiakera hutsean geratu ziren kasu askotan, Gerra Zibilak, hirigintzaren esparruan etxebizitzaren eskasia larriagotzeaz gain, testuinguru ekonomikoan ere ondorio larriak eragin baitzituen. Alde batetik, eskariak modu nabarmenean egin zuen behera, biztanleriaren eroste-gaitasunaren gabezia zela eta. Bigarrenik, eskaintzaren aldetik ere zailta-

Gerraosteko lehen urteak depresio ekonomiko gogor batek markatu zituen. Eraikuntza berrien agerpena hutsala izan zen, burdin eta zementu faltaren eta kapital pribatuaren atzerakuntzaren erruz

sun handiak egon ziren eraikuntza sektorean, burdin eta zementu faltagatik batez ere. Eta azkenik, ikuspuntu finantzarioari dagokionez, prozesu inflazionista indartsu bat eta ezegonkortasun monetario gogor bat egon ziren.

Ondorioz, gerraosteko lehen urteak depresio ekonomiko gogor batek markatu zituen. Eraikuntza berrien agerpena hutsala izan zen, aipatutako materialen gabeziaren eta kapital pribatuaren atzerakuntzaren erruz. Hortaz, 1940ko hamarkadan hirien garapena ez zen batere adierazgarria izan. Biztanleriaren egoera ekonomikoa ez zen hurrengo hamarkadara arte hobetu eta beraz, ez zen etxebizitzaren zein hirigintzaren inguruko politika momentu hartaraino berrikusi.

Babestutako Etxebizitzaren politikaren porrota hainbat arrazoik determinatu zuten. Planifikazio ekonomiko nazionalaren eta Estatuaren politika sektorialaren arteko deskonexioak ezberdintasun eta koordinazio falta eragin zituen, eta nabarmen murriztu zuen efikazia. Urte batzuk geroago, frankismoak bere taktika aldatu zuen etxebizitzaren auzian, eta eraikuntzaren sektorea erabili nahi izan zuen enplegua sortu eta langabezia-tasa jaisteko.

Horretarako, klase ertainarentzat bideratutako babestutako etxebizitza eredu berri bat jarri zen martxan 1944an, Etxebizitza Hobaridunak deritzona. Eraikuntza prozesua bera bultzatzeko helburuarekin, laguntza-sistema berri bat sortu zen. Kasu askotan, eraiki ondoren etxebizitza horien salmenta librea onartu zen, eta hortaz, promotore eta enpresa-eraikitzaileek egoera aprobetxatu zuten irabazi handiak eskuratzeko.

Hortaz, Etxebizitza Hobaridunek klase adie-

razpen garbia zuten, esan bezala, langile aristokraziaren parte zen gizartearen zati horrentzat baitzeuden bideratuta batik bat. Kontrara, hiri-eremuetan integratu gabeko biztanleria ere existitzen zen, askotan profil gaztea eta nekazaritza eremuko migratzaileez osatuta, eta maiz norberak eraikitako eta bizi-kalitate maila oso baxuko etxoletan bizi zirenak. 1946ko uztailaren 17ko legeak, 50 langile baino gehiago zituzten enpresei babestutako etxebizitzak eraikitzeko beharra ere ezarri zien, hiri-eremuetan bildu zen langileria andanaren etxebizitza eskaria asetzeko saiakeran.

Legeak, erakundeak, ministerioak eta bestelako egitura apalagoak barra-barra bazeuden ere, praktikan ez zuten islapen errealek izan. Haatik, gerraosteko lehen urteetan etxebizitzaren auzia erregimenaren lehentasuna izan ez bazen ere, 1949. urterako lehen kezka serioak agertzen hasi ziren gobernuko kideen artean. Hori dela eta, urte horretan bertan gobernuak “etxebizitzaren arazoa eta eraikuntza-industriaren krisia” deituriko ministerioarteko komisio bat sortu zuen, egoera aztertu eta gobernuari irtenbide bat proposatzeko asmoarekin. Galdera asko zeuden airean momentu horretan; nork eraiki behar zituen etxebizitzak? Estatuak? Iniziatiba pribatuak? Nola finantzatu behar zen eraikuntza?

Ministerioarteko komisioaren iritziz, planteamendu bat garatzea zen lehentasuna, hain zuzen ere, inizatiba pribatuaren eraikuntza bultzatzeko eta etxebizitza sektorean zegoen kapital defizitari buelta emateko. Aktore asko interesatu ziren auzi horren inguruan, besteak beste; administrazio zentraleko kideak, eraikuntza industriako enpresak, irabazi-asmoa zuten promotoreak, arkitektoak eta Eliza Katolikoaren buruzagiak. Denak ados agertu ziren etxebizitza-politikaren liberalizazio behararekin eta inizatiba pribatuak hartu behar zuen garrantzi handiagoarekin, Estatuaren parte-hartzearen abandonuarekin batera. Mar txan zauden bi etxebizitza promozio ezberdin horien artean, inizatiba pribatuak hobaridunak lehenetsi zituen babestutakoen gainetik.

Eliza bera izan zen etxebizitzaren gabeziaren aurrean kezka sakona erakutsi zuen lehen erakundeetarikoa bat, zelula-familiar sendo baten gabeziak promiskuitatea eragin zezakeela uste baitzuten elizgizonek, eta ondorioz, ezkontza-adinaren atzerapena eta hortaz, jaiotze-tasaren atzerakada ere bultzatzen zuela. Beste era batera esanda, Elizaren ustetan etxebizitzaren duintasuna zen erlijio katolikoaren eragina bermatzeko

baldintza.

Hala ere, emaitzak hala nolakoak izan ziren. Pedro Muguruzak (DGA) 1946an argi azaldu zuen bezala, etxebizitza babestuak langile askorentzat eskuraezinak ziren kobratzen zituzten soldatak zirela eta. Azkenean, ez ideal falangistek ez oligarkia kontserbadorearen interesek ez zuten auzia bere sakontasunean ulertu. 1940ko hamarkada amaieran gerra garaiko eztabaida arrazionalistak itzuli ziren hirigintzaren esparrura, eta etxebizitzaren esparruan abiatutako liberalizazioak bere jarraipen orokorra izan zuen 1959ko Egonkortze Planekin, nahiz eta erregimeneko alde kontserbadoreena kontra egon. Finean, autarkiak eragindako errekurso faltak eragin zuzena izan zuen etxebizitzaren ekoizpenean, eta ondorioz, etxebizitza sozialen eraikuntzan.

Hala ere, Sambriciok defendatzen duen moduan, ez da zuzena gobernu frankistak izan zuen lehenetariko kezka suntsitutako etxebizitzaren eraikuntza izan zela pentsatzea. Gobernuak berak, Berlineko *Interbau* erakusketan (1957), 21.377 eraikuntza baino ez zituen aldarrikatzen 1939 eta 1954 artean, hau da, 1.257 etxebizitza urteko. Beraz, kopuruak oso ahulak izan ziren, eta ondoriozta daiteke batetik, hitzetatik haratago, gerraoste garaian ez zela ia etxebizitza sozialik eraiki –1956 urtera arte behintzat–, eta bestetik, etxebizitzaren auzia ere ez zela 1949. urteraino kezka-iturri izan frankismoarentzat.

Garai hartan, hirietako kontzentrazio-mai-

Adostasun zabala egon zen etxebizitza-politikaren liberalizazio beharrari eta inizatiba pribatuak hartu behar zuen garrantzi handiagoari lotutako aferan, baita Estatuaren parte-hartzearen abandonuari lotutakoan ere

la nabarmen igo zen, eta Estatu osoan 9 milioi pertsona hartu zuten lekualdatzeko erabaki irmoa oinarri industrialaren eremuetara: Madrilera, Kataluniara eta Euskal Herrira. Etxebizitzaren auzian kezak eta ezinegona agertu ziren momentu berean, hirigintza araudi berri baten beharra ere plazaratu zen, XIX. mendean oinarritutako legedi guztiz atzerakoia aldatzeko asmoarekin.

Hiri-espazioa sortzeko kontzeptu berri baten agerpena nagusitu zen, “poligonoz” osatutako eremuak izan zituen emaitza gisa. Nolabait, mugimendu modernoak Atenaseko Kartan pentsatu zuen eta Europan modan zen hiri eredu horren antzeko proposamena zen. Hala ere, Europan predikatzen ziren ideia horien eta frankismoaren ideia tradizionalen arteko tentsio horietatik sortu zen garai horretan hiri espainiarren ezaugarri bihurtuko zen *collage* formako hiri-eredua.

Etxebizitza-poligonoek berebiziko garrantzia izan zuten hirien garapenean, literalki, hiriguneetako hiri-zati berri osoak gehitzea ahalbidetu baitzuen, eraikuntzarako lursail kopurua handituz eta etxebizitza kopurua nabarmen igoz. Zerbitzu eta behar ezberdinak asetzeko auzoak eraiki ordez, etxe-poligonoak eraiki ziren partzela ezberdinetan, euren arteko harremanik gabe eta oinarritzko zerbitzuak bermatzetik oso urrun.

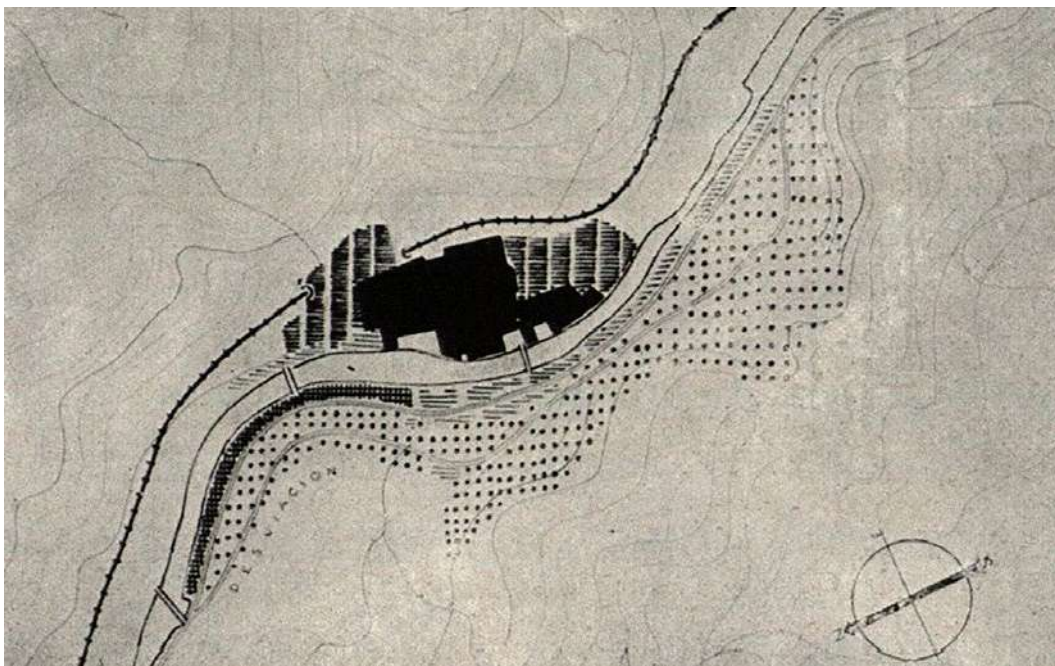
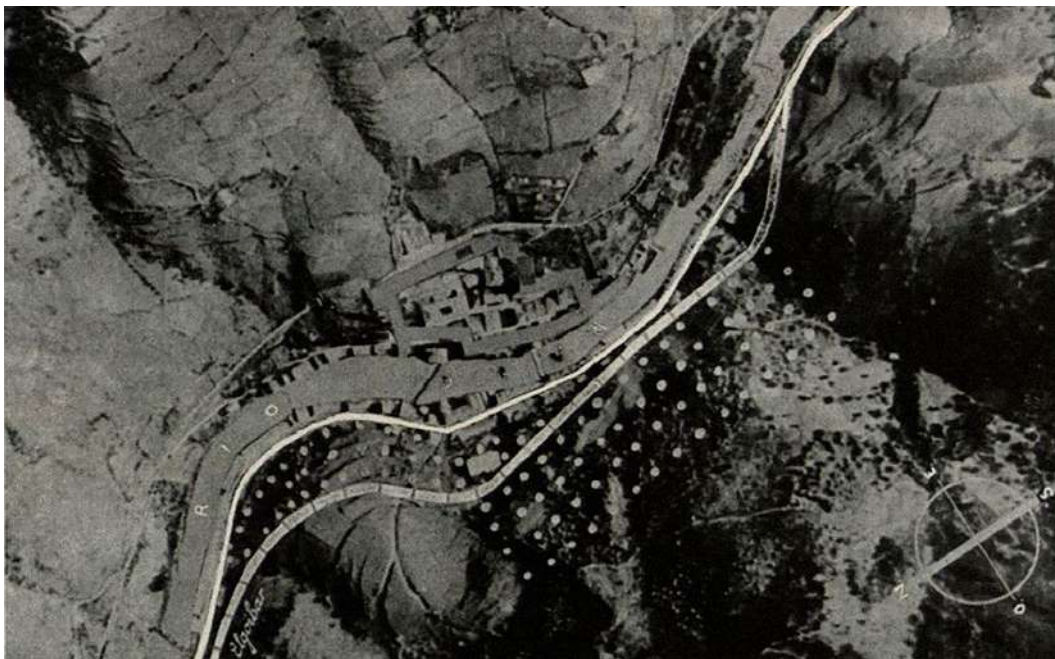
Ikuspuntu falangistak auzoak klase armonia baten azpian bateratu nahi zituen; aldiz, kapitalismoaren bultzatzaile nagusienek, liberalek, hiria bera gizartea klase-sozialetan zatituta egoitearen ondorio “natural” gisa ulertzen zuten. Eztabaidok oso nabarmenak izan ziren 40ko hamarkada hasieran, Arkitekturako Biltzar Nazionalan, kongresu ezberdinetan eta *Revista Nacional de Arquitectura* aldizkarian adibidez. Pedro Muguruzak, profil falangistaren ordezkariak, proletarioz betetako auzoak ekidin nahi zituen kosta ala kosta, “etxe espainiar, kristau eta familiarak” aldarrikatzen zituen bitartean.

Hirigune batzuk hartzen ari ziren garrantzi demografiko eta ekonomikoaz jakitun, hiri handien inguruko Hirigintza Legedia jarri zen martxan. Hirigune handietan gertatzen ari zen zabalkunde handiari erantzuteko jaio ziren legeok. Horietako gehienek euren muga geografikoak gainditu egin zituzten, eta beraz, udalerriz gaindikoa arau batzuen beharra azaleratu zuten lehen aldiz. Bi ardatz nagusi zituen legedi berri horrek: Estatuaren interbentzionismoa justifikatzea,

***Zerbitzu eta behar ezberdinak
asetzeko auzoak eraiki ordez,
etxe-poligonoak eraiki ziren
partzela ezberdinetan, euren
arteko harremanik gabe
eta oinarritzko zerbitzuak
bermatzetik oso urrun***

Gipuzkoako Hirigintza Plana. Soraluzerako plana

udal kooperazioak alde batera utzita; eta politika anexionista berri baten abiada.

Hala ere, inflexio-puntua nolabait, planteamenduaren ideia modernoan lehen saiakera erreala ekarri zutena, Gipuzkoako Probintzia Plana (1943) eta Madrileko Plana (1941-1946) izan ziren. Zonifikazioaren ideia klasista aplikatu zen aipatu lurraldeetan lehen aldiz modu sistematikoan, eta gerora oso ohikoa bihurtu zen

Espainiako hirigintzan. Eredu hori formulazio falangisten kontrakoa zen, eta Pedro Muguruzak garbi kritikatu zuen plana, banaketa sozialaren aurkako helburua lortu behar baitzen bere ustetan.

1946ko Bidagorren Madrileko planean, segregazio espazialaren aldeko jarrera irmoa ikusten da. Haren iritziz, Madrilek gutxienez zortzi auzo-sateliteren sorrera beharrezkoa zuen, eta

Zonifikazioaren ideia klasista aplikatu zen Gipuzkoan eta Madrilen lehen aldiz modu sistematikoan, eta gerora oso ohikoa bihurtu zen Espainiako hirigintzan

ezinbestekoa ikusten zuen langile klasea zenbait eremutan sakabanatzea, berau ahuldu eta kontrolatzeko helburuarekin. Hiri-eremuan, langile klaseko jendea soilik biztanleriaren %25 izan zitekeela adierazi zuen Bidagorrek; 20.000 pertsona gehienez satellite-auzo bakoitzean.

Erregimenaren alderik liberalenak, langile auzoen segregazio sistemaren aldeko apustua egin zuen, eta lehen plan horiek, hiri-sistema garatu baten eta espazio funtzionalaren araberrako banaketarekin, segregazioaren teoria hura hauspotzen zuten.

Hala ere, 50eko hamarkadako inflexio-puntu garrantzitsua 1956ko Lurzoruaren eta Hiri Ordenamenduaren Legea izan zen. Bere helburua garaian ematen ari ziren bi prozesu garrantzitsuri erantzutea izan zen: Bigarren Industrializazioaren hastapenari eta nekazaritza tradizionalaren krisiari. Nekazari exodo hura ordenatu eta migrazio berria jasotzeko lursail nahikoa egon zedin bermatzea zen legearen xedeetako bat. Momentu hartatik aurrera, hiriguneak Hiri Antolamendurako Plan Orokorren bidez (PGOU) antolatzen hasi ziren.

1957. urtean, Jose Luis Arresek (Etxebizitza Ministerioi burua) sektore pribatuaren sarrera baimendu zuen ordura arte publikoa izan zen esparruan, ordenantzak aldatuz eta higiezin enpresei dentsitate altuko blokeak egiten utziz, garaian ohikoagoak ziren hiru edo lau pisuko etxebizitza ereduak alboratuz. Arresek berak abisatu zuen, gerora ospetsua bihurtu zen bere esaldiarekin: “Quiero una España de propietarios, no de proletarios”. Esaldi hori errealitate bihurtzen saiatu zen Arrese bera, hipoteka-maileguak emateko prest zegoen bankaren alde jokatzuz, eta hainbat erraztasun emanez.

Zira Boxen esanetan, organizismo frankistak espazioa bera antolatzeaz gain, mezu ideologiko sakonak zituen barnean, tartean, menpekotasuna eta kontrola bermatzeko bitartekoa izan baitzen.

ONDORIOAK

Lehen frankismoko hirigintza ezin da ulertu diktaduraren adierazpen ideologiko huts gisa, ezta arazo teknikoak konpontzeko tresna soil gisa ere. Gerra Zibilaren ondoren garatu ziren hirigintza-politikek honako hauek uztartu zituzten: nazioarteko joerak, aurretik zeuden eztabaida urbanistikoak eta erregimen berriak ezarri nahi zituzten helburu politiko eta sozialak. Horrela, espazioaren antolamendua gizartea antolatzeko tresna bihurtu zen, eta hiriaren forma, lurraldearen egitura eta biztanleen eguneroko bizimodua baldintzatu zituen.

Aldi berean, hirigintzak klase-harremanen antolaketan zeregin garrantzitsua izan zuen. Industrializazioaren hedapenak, landa-eremutik hirietarako migrazioak eta langile-klasearen hazkundeak erronka berriak planteatu zituzten, eta diktadurako zenbait frakzio horiei erantzuten saiatu ziren espazioa funtzionalki antolatuz. Fabrikak, etxebizitzak eta azpiegiturak kokatzeko moduak ez zuen soilik eraginkortasun ekonomikoa bilatzen; gizarte-ordena jakin bat eraikitzeke borondatea ere bazegoen atzean. Horregatik, hirigintza frankistari erreparatuta, hirien antolaketa soiletik haratago, espazioaren antolaketa bidez diktadurak izan zituen klase pentsamendu eta saiakerak uler ditzakegu. ●

***Hirigintza frankistari
erreparatuta, hirien
antolaketa soiletik haratago,
espazioaren antolaketa
bidez diktadurak izan zituen
klase pentsamendu eta
saiakerak uler ditzakegu***

Argitalpena
2026KO UZTAILA
EUSKAL HERRIA

Koordinazioa,
erredakzioa eta
diseinua
**GEDAR LANGILE
KAZETA**

Web
GEDAR.EUS

Sare sozialak
TWITTER ETA
INSTAGRAM
@ARTEKA_GEDAR

Kontaktua
**HARREMANAK@
GEDAR.EUS**

Harpidetza
**GEDAR.EUS/
HARPIDETZA**

Edizioa
**ZIRRINTA
KOMUNIKAZIO
ELKARTEA**
AZPEITIA

Lege gordailua
SS-01360-2019

ISSN
2792-4548

Licencia

Editoreen oharra: Artekako artikuluetan ageri diren ideia, baieztapen eta ondorioak artikuluko bakoitzaren egilearenak dira.

